

ANAFARTALAR KUMANDANI MUSTAFA KEMAL İLE MÜLAKAT*

Ruşen Eşref (ÜNAYDIN)

BİRİNCİ SAFHA

–Hayır efendim, düşünüyorum, size ne söyleyebilirim! Çünkü bakın, bütün bu yığınlarla evrak hep o günlerin hatıralarını ihtiva ediyor. Buyrun bir sigara... Bir şey yaparız.

Büyük kutuda bulunan Bafra - Maden sigaralarından bir tanesini aldım. Paşa, küçük bir sigara masasının üstünde duran çingırağı bir iki defa çevirdi. Derhâl kapının önünde bir şık nefer, mahmuzlarını birbirine vurarak kumandanın emrine muntazır olduğunu vaziyetiyle anlattı.

–Çocuğum bize iki kahve, sobanın da ateşine bakın biraz.

–Bu defterleri kurcalayacak olursak içinden çıkamayız. İsterseniz sizinle bir hülâsa yaparız, bu ancak böyle olur?

Hakikatte, defterler o kadar çoktu ki onların arasında insan kendini Çanakkale tarih-i harbini yazmak için bir mahzen-i evraka dalmış sanabilirdi.

Dedim:

–Paşa Hazretleri! Şüphesiz ki Çanakkale Harbi bu memleketin çocuklarındaki fedakârlığı, halife ve saltanat toprağını yabancıya vermemek için bir saadete koşar gibi ölüme atıldığını göstermek itibarıyla tarihimizde unutulmaz bir kahramanlık merhalesi vücuda getirmiştir. Bu hamaset günleri artık silinmemek üzere tarihimizde lehimize iki üç sahife daha ilave etti. Sir Hamilton bile Türkçeye tercüme edilmiş raporunda okudum, bizim fedakârlığımızdaki, bizim cesaretimizdeki ulviyeti kendi aleyhlerine kaydediyor. Bütün Fransız gazeteleri, Çanakkale’de dövüşmüş zabitlerin, kumandanların, oraya uğramış muharrirlerin ve gazetecilerin hatıralarını, makalelerini yazdılar. Hâlbuki şimdiye kadar biz henüz bir şey yapmadık. Yeni Mecmua’nın son kıymettar teşebbüsü bana o gaza yerlerini görmüş olanlarla konuşmak fırsatını verdi. Bu hususta tabii zatıalilerini ihmal edemeyecektim. O muharebelerin her gününe büyük bir faaliyetle iştirak ettiniz. Vaziyeti tamamıyla biliyorsunuz, kim bilir ne kadar çok hatıralarınız vardır. İşte müsaade buyurursanız eğer bugün zatıalinizden onları dinlemek için geldim.

Paşa, bu sözleri ciddi bir tebessümle telakki ediyordu.

Cumba tavanlarına ve pencere kenarlarına varıncaya kadar kanepeleri, koltukları bile halılar, seccadeler ve kilimler altında koyulaşmış birçok gölgeli geniş odada Mustafa Kemal Paşa’nın siması Rembrandtvari bir tablo mevzusunu andırıyordu. Genç bir simada bu kadar engin bir mana gördüğümü hatırlamıyorum: Işıklarla gölgelerin dalgaları arasında sebat, tevekkül, tevazu, vakar, mülayemet, huşunet, safvet, zekâ. Bütün bu zıt şeylerin toplandığı sarışın ve gayet sevimli bir yüz.

Çekmekte olduğu doksan dokuzlu necef tespihi masanın üzerine bırakarak fesini çıkardı. Çünkü o gün lacivert bir esvap giyinmişti.

–O hâlde derhâl başlarız, dedi.

Ve kimi yerde, kimi yazıhanenin üzerinde, kimi köşede buz camlı koyu renk dolapta, kimi İngilizlerden zapt olunma koca bir makineli tüfek önündeki koyu renkli çini sobanın üzerinde bulunan defterlerden, müsvedde ve tebyizlerden süzülen Çanakkale

* Bu görüşme Mustafa Kemal Paşa’nın Akaretler’deki evinde, Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey tarafından 24-28 Mart 1918 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu mülakat, aynı yıl Yeni Mecmua’nın Çanakkale Zaferi için hazırlanan özel sayısında “Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat” başlığı ile yayımlanmıştır. Ruşen Eşref Ünaydın; Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat, İstanbul Hamit Matbaası, İstanbul, 1930.

hikâyesinin hûlasasını, bu sabırlı ve temkinli kumandanın üç gün, ve her mülakat, on iki saatten aşağı sürmemek şartıyla üç gün dinledim.

Başlamazdan evvel dedi ki:

–Tabii, esrar-ı askeriye temas eden noktaları size söylemeyeceğim. Bunlar ne sizi alakadar eder ne de okuyanlara bir fayda temin eder. Bunlar sanat adamları içindir ki tarih ileride hepsinden bahsedecektir.

–Elbet Paşam. Maksadım, o günlerin vakalarını bizzat zatıalınızden öğrenmektir. Askerliğe temas eden noktaları ben de anlamam.

Ve bunun üzerine Paşa, izaha başladı.

Evvela, Sofya sefaretini ateşe militerliğinden buraya çağırılmış ve Tekfurdağı'nda ...ıncı fırkayı teşkile memur edilmiş ve bu kuvvetle Ece Limanı, Seddülbahir ve Morto Limanı arasındaki sahilin muhafazasına memur olmuş. Esasen Balkan Harbi'nden beri bu araziye iyice tanırmış.

Dedi ki:

–Benim kanaatime göre düşman ihraç teşebbüsünde bulunursa iki noktadan teşebbüs ederdi: Biri Seddülbahir, diğeri Kabatepe civarı. Ve benim nokta-i nazarıma göre düşmanı karaya çıkartmadan bu sahil parçalarını doğrudan doğruya müdafaa etmek mümkündü. Binaenaleyh alaylarımı, böyle sahilden müdafaa edecek surette yerleştirdim. Bu vaziyet takriben Şubat 1330...

Mustafa Kemal Paşa, kendisinin Maydos mıntıkası kumandanlığı esnasında cereyan eden mühim vakaları şu suretle hûlasa etti: Düşman bir defa Seddülbahir'e ve Kumkale'ye asker çıkarmak teşebbüsünde bulunuyor. O zaman, hep ağızlarda işitip okuduğumuz bir Mehmet Çavuş çıkıyor, toprağımıza ayak basan düşmanı tekrar denize atıyor.

–Düşman bu karaya asker ihraç etmek teşebbüsünü neden denedi?

–Bu hareket bir keşif olarak kabul edilebilir. Bir de malum olan 5 Mart vardır.

–Ki asıl bizi alakadar eden de odur, Paşa Hazretleri.

–Fakat bu tamamen bahri bir harekettir. Sahil müdafaası Cevat Paşa Hazretlerinin taht-ı emrinde bulunuyordu. Benim bu hareketle alakam dolayısıyladır. Yalnız 5 Mart gününün sabahı Cevat Paşa Hazretleri... bulunan karargâhıma gelmişti. Kendisine Seddülbahir sahil mıntıkasındaki tertibatı göstermek üzere biraz Kirte'ye gittik. Oraya vardığımız zaman, düşman donanmasının Kirte ve Alçitepe istikametlerinde açtığı ateşin altında kaldık.

–O vakit ne yaptınız efendim?

–Bunun üzerine bendeniz...

–Estağfurullah...

–Mezkûr mıntıkasının muhafazasına memur alay kumandanına icap eden tâlimat-ı şifahiyemi verdim. Ve Cevat Paşa ile birlikte vazife başında bulunabilmek için döndük. Düşmanın mağlubiyetiyle neticelenen bu 5 Mart muharebe-i bahriyesinde kara mıntıkasının muhafazası benim uhdemde idi. O gün, düşmanın bazı gemileriyle sahili ateş altında bulundurmuş olmasından başka zikre şayan hiçbir hadise vuku bulmamıştı. O gün sahil bataryalarımızda bulunan askerler, zabitler ve kumandanlar cidden şayan-ı takdir bir fedakârlıkla, yani cesaretin, tevekkülün hadd-i azamîsiyle sonuna kadar toplarını kullanmışlar, vazifelerini ifa etmişlerdir. Düşünün ki birçok çökme, infilak, yangınlar, zayıat arasında, daimî ateş karşısında, muharrib endahlar altında bunlar hiç titremeden vazifelerini yapmışlardır.

Ve düşmanın mağlubiyetiyle kapanan bu hadise-i bahriyeden sonra, Mustafa

Kemal Paşa, İngilizlerin, Fransızların Boğaz'ı yalnız donanmalarıyla zorlayarak bir maksat elde etmekten ümidi kestiklerine hükmediyor ve mutlak tekrar sahile adam çıkarmak teşebbüsünde bulunacaklarına ihtimal veriyor. Bunun için maiyetindeki kıtalara "teyakkuzda" bulunmalarını emrediyor. Kuvvetin artırılması için lazım gelen yerlere resmî müracaatlarda bulunuyor. Kuvvetini arttırıyor. Ve o mıntıka kumandanlığına Halil Sami Bey isminde diğer bir zat tayin olunuyor. O zaman kaymakam rütbesinde bulunan Mustafa Kemal Bey de kumanda ettiği fırkayla icabında Anadolu cihetine harekete müheyya bulunmak üzere "ihtiyat-ı umumi" olarak terk diliyor. Rumeli ahili mıntıkası muhafazasına yalnız o Miralay Bey'in fırkası tahsis ediliyor. Bu sıralarda, yani mart içinde Mustafa Kemal Bey'in fırkasından bir alay Çanakkale'ye geçiriliyor, fakat yine iade olunuyor. Mustafa Kemal Bey de bütün fırkasını Bigalıköyü civarında bulundurmaya muvafık görüyor. Fırkası Beşinci Ordunun ihtiyat-ı umumîsi olarak Bigalıköyü ve bunun cenub-ı şarkîsindeki Maltepe, Mersintepe civarında bulunan konaklarla ordugâhlarına yerleşiyor. Kumandan aldığı emir mucibince icabında Bolayır'a hareket etmeye, Çanakkale cihetine vapurla geçmeye müheyya bir hâlde bulunuyor. Emre intizaren bütün kıtalarını talim ve terbiye ile iştigal ettiriyor.

–İşte o günlerden birinde, 12 Nisan sabahı idi ki Arıburnu'nda bir hadise cereyan etmekte olduğu işitilen gemi toplarının sesinden anlaşılmıştı. Bütün fırka kıtaatinin harekete hazırlık derecesi tezyîd edildi. Bir taraftan ... mıntıkası kumandanlığından malumata intizar etmekte idim, diğer taraftan da ya kolordunun veya ordunun emrine ... yalnız fırkanın süvari bölüğüne -istihsâl-i malûmat için- Kocaçimen istikametine hareket etmesini emir verdim. Bu sırada idi ki Üçüncü Kolordu Kumandanı Esad Paşa Hazretleriyle Gelibolu'dan telefonla görüşülmüştü. Müşarünileyh de henüz cereyan-ı ahval hakkında vazih malumat edinememiş olduğunu bildirmiştir. Öğlenden evvel saat altı buçukta idi.

Halil Sami Bey'den vürud eden bir raporda, düşmanın Arıburnu sırtlarına çıktığı anlaşılıyor ve buna karşı benden bir taburun mezkûr düşmana karşı sevki isteniyordu. Gerek bu rapordan gerek Maltepe'de icra ettirdiğim hususi tarassudat neticesinden bende hasil olan kanaat-ı kat'iyeye, öteden beri îmal-i fikir ettiğim gibi düşmanın Kabatepe civarında mühim kuvvetle karaya çıkmağa teşebbüsü, demek ki vuku buluyordu. Binaenaleyh bu işin içinden bir taburla çıkmak mümkün olamayacağını, herhâlde evvelce tahmin ettiğim gibi bütün fırkamla düşmana incizâbın gayr-ı kabil-i ictinâb olduğunu takdir ediyordum. Artık hiçbir şeye intizar etmeyerek karargâhımın bulunduğu Bigalıköyü'nde ikamet eden Birinci Piyade Alayıyla cebel bataryasının derhâl harekete geçmeye amade bulundurulmalarını, kumandanlarının da emir almak üzere yanıma gelmelerini bildirdim.

Yapraklarını muttasıl ağır ağır çevirmekle meşgul olduğu defterinin sahifesine, dudaklarında yanan sigara dumanları arasından bakarak:

–Altı maddelik bir emir not ettirdim, dedi. Bu emir maiyet cüz'-i tam kumandanlığına da telefonla arz edilmek üzere bir rapor yazdırdım. Vaziyeti ve vaziyetimi ve teşebbüsümü anlattım.

Büyük bir hareketin inkişaf etmekte olduğunu, memlekete Çanakkale Harbi'nde unutulmaz hizmetler eden muhakemesi süratli, kararları kati genç bir kumandanın yüzünde, bütün kıtalarıyla tehlikeye atılmaya müheyya vaziyetini karşımda, bu anda sakin sakin kâğıtlarını çeviren, içinden bana verebileceği notları mülahazayla seçen kumandanın yüzünde ve sözlerinde sezer gibi oluyordum. Türkiye'nin mukadderatını tayin edecek boğuşmaya doğru gittiğimizi heyecanla duyuyordum.

Evet efendim.

Bundan sonra kıtalarını yürüyüşe müheyya olarak içtima ettirmiş bulunduran 57. Alay; meşhur bir alaydır bu, çünkü hepsi şehit olmuştur, kumandanları ve sertabip ve bir yaveriyle bir emir zabıtım beraber olduğu hâlde içtima mahalline gittim. Basit bir tertiple Bigalı Deresi boyunca giden yol üzerinde bizzat yürüyüşe geçirerek Kocaçimen

Tepesi'ne teveccüh ettim. Yolda giderken kumandanlara olsun, sertabibe olsun şifahen izahat-ı lâzime veriyordum. Takip ettiğimiz dereden bizi Kocaçimen'e îsal edecek muayyen bir yol olmadıktan başka, Kocaçimen'e varmak için atılmaya mecbur olduğumuz saha da pek ziyade fundalık, sa'bû'l-mürûr, kayalıklı derelerle mâlî idi. Bir yol bulup kıtayı sevke delalet etmesi için topçu taburu kumandanını tavzif ettim.

–Zatıalınız ne ile gidiyorsunuz efendim?

–Ben? Atla!... Bu kumandanlar da atların üzerinde tabii. Biz hepimiz kıtanın başında gidiyoruz. Onlar yaya gidiyorlar. Bu zat kayboldu. Ondan sonra batarya kumandanını memur ettim. Bu da başını alıp Kocaçimen Tepesi'ne kadar gitmiş. Delaletinden istifade edilemedi.

–Yani müşkülât. Muharebenin kurşunlardan, güllelerden evvelki sıkıntıları!

–Evet. Bizzat yol bulmak ve müfrezeyi oradan sevk etmek suretiyle Kocaçimen Tepesi'ne muvasalat edildi. Şimdi Kocaçimen Tepesi'ni tasavvur buyrun. Kocaçimen şibh-i cezirenin en yüksek tepesidir. Fakat Arıburnu noktası zaviye-i meyyite içinde kaldığından buradan görülmüyor. Şimdi şu haritadan bakalım.

Sir Hamilton'un raporunda bulunan haritalardan birine baktık. Bu, vaziyeti pek etraflı anlatamıyordu. Paşa çingırağı yine çaldı. İki dakika sonra kapının yanında bir mahmuz şakırtısı. Asker, Paşa'nın askerî ceketindeki cebinden haritayı alması için emir telakki etti. Beş on dakika sonra girdi.

Bulamamış. Paşa gülümseyerek müsaade istedi. Bizzat kendi gitti. Ben yalnız kaldığım müddetçe odayı seyrettim. Duvarlarda hep asker resimleri. Balkan Muharebesi'nin, Trablus Muharebesi'nin, Hareket Ordusu yürüyüşünün, Mekteb-i Harbiye talebeliğinin hatıraları asılıydı. Bir kelebek şeklinde açılmış şal örtünün altında Paşanın genç Kazak zabıtlarını hatırlatan kalpaklı ve haşin bakışlı bir agrandismanı vardı. Yazıhanesi üzerinde bir gümüş Çerkez kamasının yanı başında Balzac'ın Colonel Chabert'i, Maupassant'ın Boule de Suif'i, Lavedan'ın Servir'i duruyordu. Şüphe yok ki Paşa, sükûnetli dakikalarının boşluğunu edebiyatla dolduruyor. Zira harp sahasında kalın paltolarla kaba çizmelerin içinde uykusuz beş altı gece geçiren bu adam salonlarda pek maharetle vals edermiş; tanıyanlar Mustafa Kemal Paşa'yı yalnız gözü yılmaz bir kumandan diye değil, aynı zamanda salonlarda pek lezzetle aranan nazik, terbiyeli ve zeki bir kavalye diye anıyorlar.

Büyük bir aynanın yanı başında asılı duran bir fotoğrafı dikkatimi celp etmişti. Ona bakıyordum: Yeniçeri kılığında Mustafa Kemal Paşa. Tam o esnada kendisi, elinde haritalar, içeri girdi. Ve ona baktığımı görünce gülümsedi. Kalın ve azimkâr sesiyle:

–Evet, Sofya'da bir “bal costume” hatırası dedi.

Yine, şal örtülü masanın başına geçtik. Ve 12 Nisan Muharebesi'ne avdet ettik. Paşa:

–Binaenaleyh, diye başladı, anlıyorsunuz ki orada denizde bulunan gemilerden ve zırhlılardan başka hiçbir şey görmedim. Düşmanın karaya çıkmış piyadesinin henüz oradan uzak olduğunu anladım. Efrad o müşkül araziye bilâ-tevakkuf kat etmek yüzünden yorulmuş ve yürüyüş umku pek ziyade derinleşmişti. Alay ve batarya kumandanına efradı tamamen toplayıp küçük bir istirahat vermelerini söyledim.

Denizden mestur olarak on dakika kadar tevakkuf edecekler, sonra beni takip edeceklerdi. Ben de orada bir Abdal Geçidi vardır, o Abdal Geçidi'nden Conkbayırı'na gidecektim. Yanımda yaverim, emir zabıtlarım ve sertabip ile oralarda tekrar bulduğumuz fırka cebel topçu taburu kumandanı olduğu hâlde evvela atlı olarak yürümeye teşebbüs ettik, fakat arazi müsait değildi. Hayvanları bıraktık, yaya olarak Conkbayırı'na vardık. Şimdi burada tesadüf ettiğimiz sahne en enteresan bir sahnedir. Ve vakanın en mühim anı bence budur.

Burada muhatabım tekrar bir sigara yaktı ve birkaç yaprak daha çevirdikten sonra, haritasını alıp şöyle izah etti:

–Bu esnada Conkbayırı'nın cenubundaki 261 rakımlı tepeden Conkbayırı'na doğru ... alaydı ki bu alay ... fırkanın bir alayıdır, sahilin tarassut ve teminine memuren oralarda bulunan bir müfreze efradının Conkbayırı'na doğru koşmakta, kaçmakta olduğunu gördüm. Size şu muhavereyi aynen okuyacağım. Bizzat bu efradın önüne çıkararak: (Okumaya başladı)

–Niçin kaçıyorsunuz, dedim.

–Efendim, düşman dediler.

–Nerede?

–İşte, diye 261 rakımlı tepeyi gösterdiler (Defteri bıraktı.). Filhakika düşmanın bir avcı hattı 261 rakımlı tepeye yaklaşmış ve kemal-i serbesti ile ileriye doğru yürüyordu. Şimdi vaziyeti düşünün (Gülümsedi.). Ben kuvvetlerimi bırakmışım, efrad on dakika istirahat etsin diye. Düşman da bu tepeye gelmiş. Demek ki düşman bana benim askerlerimden daha yakın ve düşman benim bulunduğum yere gelse kuvvetlerim pek fena bir vaziyete duçar olacaktı. O zaman, artık bu, bilmiyorum, bir muhakeme-i mantıkîye midir, yoksa sevk-i tabii ile midir, bilmiyorum; kaçan efrada:

–Düşmandan kaçılmaz, dedim.

–Cephanemiz kalmadı, dediler.

–Cephanemiz yoksa süngünüz var, dedim. Ve bağırarak bunlara süngü taktırdım. Yere yatırdım. Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru ilerlemekte olan piyade alayıyla cebel bataryasının yetişebilen efradının “Marş Marş!”la benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir zabitanını geriye saldı. Bu efrad süngü takıp yere yatınca düşman efradı da yere yattı. Kazandığımız an bu andır.

Bir koca muharebenin ufacık bir lahzaya bağlı olduğunu, hatta bir memleket hayatının fena kullanılmış bir an yüzünden tehlikeye düştüğünü, o dakikayı görür gibi canlanmış bir ifadeyle duymak insanın tüylerini ürpertiyordu.

Mustafa Kemal Paşa dedi ki:

–Kolun başında bulunan bir bölük yetişti. Bu bölüğe cephanesiz bölüğü takviye ederek ateş açmasını emrettim. Yanıma gelmiş olan alay ... tabur ... kumandanı Yüzbaşı Ata Efendi'ye bütün taburuyla bu bölüğü takviye ederek 261 rakımlı tepe üzerinden düşmana taarruz etmesini emrettim. Cebel bataryasına Suyatağı'nda mevzi aldırarak düşman piyadesi üzerine ateş açtırdım. Dereye saptığından biraz geciken diğer bir taburu, kumandanı üzerinden açılarak taarruza iştirak etti. Bundan sonra idi ki alay kumandanına bütün alayı ile benim teveccüh ettiğim istikametlerde düşmana taarruz etmesini emrettim.

–Zatıalınız o esnada nerede bulunuyordunuz?

–Ben de bataryanın yanında idim.

–O bizim ilk alay, saat kaç sularında taarruza başladı?

–...ncı alayın taarruza başlaması, durun size söyleyeyim, (defterine baktı) öğleden evvel saat on raddelerindeydi. ...inci fırkaya mensup süvari zabitanından Mülazım-ı Evvel Mehmed Salih Efendi yanıma geldi. Ve ... alayın Kocadere garbındaki sırtlardan Kemalyeri üzerinde düşmanla muharebeye başladığını haber verdi. O zabitle mezkûr alay kumandanına, düşmanın sol cenahına taarruz etmekte olduğumu ... nci alayın da karşısındaki düşmana taarruz etmesini, henüz Bigalı civarında bulunan 19'uncu Fırka kısm-ı küllisini Kocadere istikametine celp edeceğimi, bu emri kendisine îsâl eden Süvari Mülazımı Salih Efendi'yi tekrar nezdime iade etmekle beraber benimle daima irtibatı muhafaza etmesini, muharebeyi Conkbayırı'ndan idare edeceğimi

emrettim, bildirdim. Bigalı'da bulunan fırka erkânıharbine de emir atlısı ile bir emir gönderdim. Dedim ki:

“İzettin Bey, Alay ... Maltepe'ye takarrüb etmesin.

Sıhhiye bölüğü Kocatepe'ye gelsin (hepsi). Alay ... Kocadere şarkına takarrüb etsin. Ve bu raporu Üçüncü Kolordu kumandanına veriniz.”

–O raporu, askerî bir mahzur görmüyorsanız istinsah edebilir miyim efendim? Çünkü harp meydanında hemen o müthiş vakalar cereyan etmekte iken şiddet ve heyecanla yazılmış canlı ve kıymetli bir harp tarihi vesikası olurdu.

–Hayhay, bunu verebilirim, yazınız.

–Buyrun efendim.

“Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Arıburnu şimalindeki sırtlar

Saat Dakika

12 Nisan 1024 evvel

Düşmanın karaya çıkmış bulunan piyadesi Arıburnu ile Kabatepe arasında bir buçuk kilometre kadar bir cephedeki sırtları işgal etmiştir. ...nci alay düşmanı şark cephesinde sekiz yüz metre mesafede işgal ediyor. Düşmanın tamamen sol cenahında altı yüz metre mesafeden taarruza başladım. Yalnız piyadeden ibaret olan düşmanı bir alay tahmin ediyorum.

Muharebe devam ediyor. Bir saat kadar ateş muharebesinden sonra düşmanın 261 rakımlı tepeye kadar ilerlemiş olan kıtaatının ric'ate başladığı görüldü.”

–İşte raporun size verebileceğim kadar kısmı bu. Yine hikâyemize devam edelim, olmaz mı?

...nci alay, verdiğim emir üzerine şiddetle takip ediyordu, ...nci alay kumandanından emrimin alınıp alınmadığına dair bir haber gelmedi. Bununla beraber gerek bizzat gerek yanımdaki zabıtlardan tarassut için ileri gönderdiklerimin netice-i tarassudumuzdan bu alayın da taarruz etmekte ve ilerlemekte olduğunu anladım.

–Peki Paşa Hazretleri, böyle bu kadar şiddetle hücum eden düşmanı bu kadar süratli bir surette ric'ate mecbur eden amiller nedir?

–Evet, bu suali sormakta hakkınız var. Arz edeyim: Şimdi saat on bir buçuk evvelden sonra taayyün eden vaziyet bence şu idi: Düşmanın karaya çıkmış olan kuvveti sekiz taburdan fazla idi. Şimdi bu sekiz taburluk kuvvet kendisiyle gayr-ı mütenasip gayet geniş bir cephe üzerinde 261'e kadar şimâlen ve Kemalyeri'nin bulunduğu sırtların garp yamaçlarına kadar şarken ilerleyebilmişti. Fakat bu uzun cephe hattı, ziyade mâniyalı birtakım derelerle kesik bulunuyordu, bu sebeple düşman kendi cephesinin hemen her noktasında zayıftı. Conkbayırı şimalinde mevzi alan ... nci fırkanın serî cebel bataryası Arıburnu ihraç noktasını ateş altına aldığı için düşmanın henüz ihraç etmeye devam ettiği kıtaatın ihracı hem müşkülata hem de teahhura uğradı. ...nci alayın Conkbayırı ve Suyatağı hattından 261 istikametinde ve dar cephe ile kesif olarak düşmanın pek nazik ve mühim olan sol cenahına yüklenmesi, iki taburdan ibaret olan ...nci alayın da merkez tepe istikamet-i ümumiyesinde geniş cephe ile düşmana atılması düşmanı ric'ate mecbur etmiştir. Fakat bence bu tabii vaziyetinden daha mühim olan bir amil vardır ki o da herkes öldürmek ve ölmek için düşmana atılmıştı. Bu öyle alelade bir taarruz değil, herkesin muvaffak olmak veya ölmek için düşmana atılmıştı. Bu öyle alelade bir taarruzdur. Hatta ben, kumandanlara şifahen verdiğim emirlerde şunu ilave etmişimdir:

“–Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir.”

Bu sözler Paşanın göğsünden o kadar azimle çıkıyordu ki muhakkak, kumandan o günü hayalinde tekrar yaşıyordu. Çünkü ben de heyecanlanıyordum, muharebe vasıtaları ne kadar ilerlerse ilerlesin, her şeyin fevkinde yine ruh azminin, bir gaye uğruna fedakârlık etmenin bulunduğu inanıyordum.

–Şimdi bu böyle efendim? Fakat akşama kadar daha çok zaman vardı. Bu sıralarda idi ki ...fırka kumandanından haber getiren bir zabıt düşmanın Kumtepe'ye kuvvet ihracına başladığını ve orada kuvvetimiz bulunmadığını ...fırkaca bu cihetin nazar-ı dikkate alınmasını, ...inci fırka kumandanının teknil kuvvetleriyle Kirte'ye gittiğini bildiriyordu. Kumtepe, Kilitbahir'e en yakın ve pek müessir bir noktadır. Burasını müsamaha etmek bütün maksatları ziyaa uğratabilir. Binaenaleyh derhâl hatırıma gelen şey, Arıburnu'nda muharebeye iştirak eden kuvvetleri taarruza devam ettirmek ve fırka kısm-ı küllîsiyle bizzat Kumtepe'ye yetişmek oldu. Buna dair icap eden emirler verildi. Fakat bizzat fırka kısm-ı küllisine mülâki olmağı tercih ettiğim için hemen hareket ettim.

Kumandan hemen hareket ediyor. Ve Kocadere'de ...ncı alaya, ondan sonra da ...nci alaya mülâki oluyor. Öğleden sonra saat bir raddelerinde Maltepe'ye yaklaştığı sırada bazı seslerin kendi ismini çağırmakta olduğunu işitiyor. Seslerin geldiği tarafa yaklaşıyor. Bakıyor ki Kolordu Kumandanı Esad Paşa ve maiyeti erkânıharbiyesi. Müşarünileyhe gelmiş olan son raporu okuyor. Ve görüyor ki bu rapor aynı zamanda kendisine de aittir, ve biraz evvel gelip düşmanın Kumtepe'ye çıktığını haber veren zabıt bu raporun mealini söylemiştir. Hâlbuki okuduğu tahrirî rapora nazaran düşmanın Kumtepe'ye çıktığı doğru değildir.

–Bakınız bu raporun şifahen tebliğinde bir “Kumtepe'ye asker çıktı.” cümlesinin ilavesi bütün taktik kararlarını değiştirebiliyor ve hem pek mühim surette değiştirebiliyor. İşbu suretle anlaşıldıktan sonra Kolordu Kumandanı Paşa Hazretleri kararımı sordular.

Mustafa Kemal Paşa da teknil kuvvetle Arıburnu'ndaki düşmana taarruza devam edeceğini arz ediyor. Kolordu Kumandanı Paşa kabul ediyorlar ve Mustafa Kemal Paşa derhâl yanından ayrılıyor, muharebe meydanına geliyor ...nci alayı ...nci alayın solundan düşman sağ cenahı aleyhine taarruza geçiyor. İhtiyatlarını, sahra bataryasını lazım gelen yerlere yerleştiriyor. Kendi de sağ cenaha gidip oradan muharebeyi idare ediyor. Bizimkiler o kadar ilerlemişler ki düşman ric'atine devam ediyor. Hatta kısmen sandallara binmekle bile iştigal ediyormuş. Fakat akşam olmuş. Gecenin hululüne kadar muhtelif emirlerle hücumu sevk edilmiş olan cüz'-i tam kumandanları, fırka kumandanının ısrarı üzerine ta ki düşman tamamıyla tart edilsin diye savletlerine devam etmişler ve pek muvaffakiyetli hücumlarda bulunmuşlarsa da düşmanı kamilen sürememişler. Gece de pek ilerleyince muharebe kesilmiş. Bu ani sükûnet fırsatında düşman karaya yeniden asker çıkarmakta devama başlamış.

–Demek ki, dedi Paşa, 12 - 13 gecesini vaziyet hakkında hiçbir taraftan sahih malumat alamıyorum. Gece karanlığından dolayı manzara-i harbi gözümden kaybediyorum. Ve vaziyeti etrafiyla anlayabilmek için sabaha kadar cepheyi bizzat dolaşıyor, oradan, telefon merkezi yapılmasını emrettiğim Kocadere'ye geliyorum. Orada vâkif olduğum yeni vaziyete göre sağ cenahtaki ihtiyat kuvvetlerini alıp merkeze ve sol cenaha yaklaşıyorum. Ve kendim de bilahare Kemalyeri unvanını alan merkezden muharebeyi idare ediyorum.

–Muharebenin yalnız bir gününü dinlemek içime helecanlar, coşkunluklar, her adımda bir fıskıran binlerce beklenmedik zorlukların ağırlığı doluyordu. Sordum:

Paşa bütün ruhumda dehşetler uyandıran o boğuşma sahnelerini, o kan ve barut kokan manzaraları keşfetmiş tecrübeli bir adam temkiniyle gülümsedi.

–Ne o, yorulunuz mu? Daha bu, vakanın başlangıcıdır. Benim Arıburnu'nda 12 Nisan dâhil gününden 4 Mayıs dâhil gününe kadar 23 günlük Arıburnu kuvvetleri kumandanlığım ve ondan sonra da bütün cephenin sağ cenahında tekrar yalnız ... nci

fırka kumandanlığı vardır. Bu müddet zarfında birçok vakayi'-i harbiye cereyan etmiştir. Biz yalnız en mühim günleri işaret edebiliriz.

Ve önünde duran sigara paketini uzattı. Bir sigara daha yaktık. İkimizin de küllüğü dolmuştu. Paşa çingırağı da çaldı. Arkamdaki mahmuz şakırtısına:

–Çocuk, bize iki kahve daha yapın. Sonra da şu sobanın ateşi sönmesin, dedi.

–Baş üstüne Paşam.

Ve biz yine başladık.

Düşman 13 Nisan'da, yani geceden beri ihracına devam ettiği kuvvetlerle yeniden birinci hattını takviye ediyor ve evvela sağ cenahımıza, sonra da sol cenahla merkezde bulunan kıtaatımıza faik kuvvetlerle taarruza geçiyor. Fakat kıtaatımız faik düşman kuvvetinin süngü hücumundan kendini korumak şartıyla arada bir mesafe muhafaza etmek üzere mağlubiyetten sıyânet ediliyor. İşte bu suretle 23 Nisan günü, mağlup olmadan kazanılıyor.

–Bu, askerimizin en mühim surette fedakârlık, kahramanlık demeyeyim, çünkü Türklerin bundan daha kahraman oldukları, daha fazla fedakârlık gösterdikleri günleri hatırlıyorum, herhâlde benim için askerimizin sebat ve metaneti, zabitlerimizin olsun, kumandanlarımızın olsun cesareti, azmi sayesinde kazanılmış mühim bir gündür. Diyebilirim ki benim en nâ-müsait vaziyetim 13 Nisan günüydü. Çünkü beş İngiliz livasına karşı duran kuvvetim dünkü, yani 12 Nisan günü, şân-âver, şedîd, savlet ve taarruzlarla mühim zayiata uğrayan ...nci alaydan ikişer taburlu olan... ve ...nci alaylarla gayr-ı kabil-i istifade bulunan ...nci alaydan ibaretti. Hakikaten 12 Nisan Muharebesi'yle Anburnu Cephesi muvaffakiyatının temelini kuran, İngilizlerin bu cephede azmini kırıp planını mahveden bu kuvvetti. 14 Nisan günü daha iki alay kuvvetin taht-ı emrime gireceği anlaşıldı. Bunun üzerine düşmana tekrar taarruza karar verdim. 13/14 Nisan gecesini Kocadere köyünde geçirmiştim. Kati kararımı fecre yakın bir zamanda verdim. O zamanda ki düşman Kabatepe istikametinden Kocadere köyünü donanmasıyla ateş altına almıştı. İşte, icap eden taarruz emri bu ateş altında yazılmıştır. Bu emir, emir atlılarıyla cüz'-i tam kumandanlarına gönderildi. Sonra ben de bizzat Kemalyeri'ne gittim. Saat yedi ile sekiz arasında sol cenah ve cephede taarruza başlandı. Bundan sonra idi, sağ cenahta da kıtalarımızın taarruz hareketlerini görüyordum. Taarruz bütün cephe üzerinde muvaffakiyetle devam ediyordu. Düşman Kanlısırt'ta firar suretinde ric'ate başlamıştı. Kırmızısırt'ta da düşman ric'ate başladı. Saat 10'dan sonra idi, sağ cenahımız da düşmanı tazyike başladı, ric'ate mecbur etti. Ve takibe koyuldu. Zeval sıralarında idi ki düşmanın Kanlısırt'da ric'at eden aksamından baki kalmış olanlar, Kırmızısırt'ta da en son ric'at ettikleri avcı hendekli mevzisinde düşman efradı tüfeklerini bırakarak hemen heyet-i kâmileleriyle siperlerinin önüne çıkmış, şapka, beyaz mendil, bayrak sallayarak teslim olmak istiyorlardı. Bütün bu manzaraları Kemalyeri'nden ben ve bütün maiyetim dürbünsüz olarak seyrediyorduk. Bu aralık gerek fırka erkânıharbi İzzeddin Bey'den aldığım raporlardan, gerekse bizzat müşahedelerimden anlıyordum ki düşmanın Arıburnu şarkındaki sırtlarda hiçbir eser-i faaliyeti kalmamıştır. Sağ cenahımız karşısında düşman efradı sahile iltica etmiştir. Yalnız ric'at noktasına uzak kalan düşmanın Kanlısırt'la Kırmızısırt'daki vaziyetlerinden dolayı Merkeztepe'de kalmış olan aksamı sağ cenahımızın Kömürkapıderesi ve Bombasırtlarına kadar ilerleyerek bilhassa Yüksekırt'ta aldıkları hâkim vaziyetten dolayı çekilemiyorlar, ister istemez sebat gösteriyorlardı.

Düşmanın asıl sebatı Yüksekırt'ın garbında ve Haintepe'de görülüyordu. En nihayet gece hulul edince kıtaatın fevkalade yorgun olduğu da anlaşılması üzerine kazanılan muvaffakiyetle iktifa olundu. Muharebe tevkif edildi, tutulan, kazanılan hatlarda tahkimat icra etmeleri emri verildi.

15 Nisan günü görülen vaziyet şu:

Buna mukabil kıtalarımız mezkûr hatt-ı bâlânın şarkında ve karşısında mevki tutmuş. Düşman gündüz de ihraca devam ediyormuş. Karaya çıkarılan düşman kuvvetleri ileriye sevk edilerek ön hatlar takviye ediliyor, hatlar takviye edildikçe de umumi vaziyetini tashih edebilmek için cephenin bazı noktalarında faaliyette bulunuyormuş. Bu faaliyetler sırasında Kanlısirt cihetinden sol cenahımızı sabahtan beri, tazyik etmekte imiş. Bu taarruzu tevkif edilmiş. O gün düşmanın dokuz nakliye gemisinden karaya dökülen askerinden başka sekiz nakliye gemisinin daha ufuktan kıyılara doğru yaklaşıp büyümekte olduğu görülüyormuş. Bizim birinci hattımız düşmanın iki üç yüz metre karşısında bulunuyormuş. Bu suretle gittikçe tekasüf eden düşmanın karşısında beklemektense kati neticeyi kazanmaya kifayet edecek kadar kuvvet celp için Mustafa Kemal Paşa mâ-fevk kumandanlara maruzatta bulunmuş. İsteddiği kuvvetleri alınca cephesi genişlediğinden muhtelif kumandanlarla daimî münasebâta bulunmak zorlaşmış. onun için cephesini muhtelif mıntika kumandanlıklarına ayırmış.

16 Nisan: Düşman sağ cenahımıza taarruz teşebbüsünde bulunmuşsa da durdurulmuş.

17 Nisan'da, sağ cenahımızdaki siperlerimize düşman taarruz etmiş. Fakat kıtalarımızın mukabil süngü hücumlarıyla geri püskürtülmüş. Fakat tamamıyla yerleşen düşmanın yeniden mühim bir hücum kalkışacağını muhtemel gören Mustafa Kemal Paşa, taze kuvvetlerle düşmandan evvel düşmana vurmaya kararlaştırmış. O zaman mıntika kumandanlarını Kemalyeri'ne, nezdine celp edip şifahi talimatta bulunmuş.

O gün maiyetinde bulunan erkâna karşı söylediği sözlerden bazı kısımlarını bize vermesini kumandanı rica ettim ve şunları aldım. Taarruz emri vermeden evvel, Mustafa Kemal Paşa ruhlara hitap etmekten pek kuvvetli neticeler bekliyor. Onun için diyor ki:

“Düşmanın altı günden beri iki defa taarruz ederek sarstığımız ve arazinin menâatından dolayı neticeye kadar şiddetli takip edememek yüzünden barınabilen aksamı himayesinde çıkarmakta olduğu ve fakat şimdiye kadar mahvettiğimiz kuvvetlerinin iki fırkadan fazla olduğu anlaşılımıştır. Seddülbahir'de Kumkale cihetinde de hâl hemen aynı olmuştur. Karşımızda bulunan düşmanı bire kadar hepimiz ölerik behemahâl denize dökmek lâzım olduğu kanaat-ı vicdaniyesindeyim. Vaziyetimiz düşmana nazaran zayıf değildir. Düşmanın kuvve-i mâneviyesi tamamen mahvolmuştur. Mütemadiyen siper yapmakla kendisine bir melce aramaktadır. Siperleri civarına birkaç mermi düşmekle derhâl kaçtığını kendi gözlerinizle gördünüz. Düşmanı büsbütün kaçırmak için daha çok teemmüle lüzum yoktur. İçimizde ve kumanda ettiğimiz askerlerde Balkan hacâletinin ikinci bir safhasını görmekten ise burada ölmeyi tercih etmeyenlerin bulunacağını katiiyen kabul etmem. Şayet böyleleri olduğunu hissederseniz derhâl onları kendi ellerimizle kurşuna dizelim. Şimdiye kadar ihraz ettiğimiz muvaffakiyeti tamamlamak için taht-ı emrime verilen taze kuvvetler hatt-ı harbe vasıl olmaktadır.”

Ve ruhları bu hitapla dolan kumandanlara, edecekleri taarruz hakkında lazım gelen emirleri veriyor ve tertibatını da kolordu kumandanlığına arz ediyor. Kararı oraca da tasvip görüyor. Bunun üzerine 18 Nisan Taarruzu vuku buluyor ki onun neticesinde husule gelen vaziyet, Paşaya nazaran o günden sonraki hareketlerin hiçbirisiyle kabil-i tebeddül olmayan vaziyettir.

Şöyle ki: Saat beş evvelden itibaren bir taraftan topçularımızın ateş açmasıyla diğer taraftan müteakiben yeni gelmiş olan... alayın Boyun ve Merkeztepe'ye doğru ilerlemeye koyulmasıyla bütün cephe üzerinde topçu ve piyade muharebesi başlamış oluyor. Düşmanın karada yalnız bataryası varmış. Kitalarımızla düşman hatları arasında mesafe pek az olduğu için düşman bataryaları piyademiz üzerine hiçbir tesir yapamıyormuş.

Yalnız düşmanın harp gemileri, bilhassa Kabatepe cihetinden muharebe hatlarımızın gerilerini şiddetli ve devamlı ateşler altında bulundurmaktan bir an hâli kalmıyormuş.

Paşa'dan kendisinin bu muharebeyi nereden idare ettiğini sordum:

–Ben bu muharebeyi Kemalyeri'nden idare ediyorum, dedi. Çünkü o yerden bütün düşman mevzilerini, sağ cenahtaki bazı kısımlar müstesna olmak üzere bütün düşman mevzilerini, sonra da hemen bütün kıtalarımızın hareketlerini göz altında bulundurabilmesi mümkünmüş.

Paşa dedi ki: “Düşmanın şiddetli piyade ve mitralyöz ateşleri karşısında... ncı alayın taarruzu betâatle ilerlemekte idi. Yalnız cebelden ibaret olan topçumuz, düşman siperleri üzerine endah ederek piyademizin ilerlemesini himaye hususunda pek ziyade, ama fevkalade ziyade çalışmaktaydı. Sol cenah kuvvetlerimizin taarruzu da görülmeye başladı. Saat 6.45 evvelde... ncı alayın gerisinde bulundurulmuş... ncı alayın kısım-ı küllisi Merkeztepe istikametinde... ncı alaya takrib edilmişti. Sol cenah kuvvetlerimizin daha ciddi taarruz etmesini, sağ cenah kuvvetlerimizin de taarruzla... ncı alaya muavenette bulunmasını emrettim. Fakat saat 10.30 evvele kadar devam eden safhada düşmana pek müessir olamamakta bulunduğumuzu görüyordum.”

Bunun üzerine tertibatta birçok teferruata müdahaleye lüzum görmüş. Bu bâbdaki emirlerinin kumandanlara vusulüne kadar, geriden sevk olunan takviye kıtalarının muharebe cephesine muvasalatına kadar geçen zaman zarfında taarruzlarımızda bir durgunluk peyda olmuş. Kumandanlardan bazıları taarruzun tevkifini, yahut hiç olmazsa geceye ta'likini rica etmekteymiş. Hâlbuki kumandan düşmanın hakikaten büyük bir tazyik altında bulunduğunu bildiği için mutlaka taarruza karar veriyor.

–Bu tazyikin mevcut olduğunu ne suretle takdir edebiliyordunuz efendim?

–Bir defa bulunduğum yer pek müsaitti. Bütün vaziyeti tekmil cüz'-i tam kumandanlarından daha iyi görebiliyordum. Sonra da muhtelif membalardan malumat alıyordum. Mesela düşman kumandanının “Buraya imdat yetiştiriniz.” tarzındaki bir telsiz telgrafını mevki-i müstahkemde bulunan telsiz telgrafımız kapmış. Bunu bana bildirdilerdi. Binaenaleyh başlanılan taarruza devam etmek lüzumluydu. Düşmanın imdat kuvvetleri yetişmeden evvel taarruzumuzu katı bir neticeye iktiran ettirmek lüzumu hakikaten aşikârdı. Sonra düşmanı bir an evvel sahillerimizden atmak gayet vatani bir vazifeydi. Maksadımı cüz'-i tam kumandanlarına bildirdim. Bu maksadın tatbiki için askerlerimizin süngüsünden başka güvenilecek hiçbir çare yoktu. Elimde bulunan bütün kuvvetler ileriye yaklaşmış bir hâldeydi. Bir hücum savletiyle düşman mevzilerine girmeleri için borazanlarla trampetlerle geriden şiddetli bir hücum emri verdim. Saat 4 sonra idi. Umum cepheyle ileri hareketi canlandı. Bilhassa merkez grubu savletle ilerlemeye başladı. Doğrusu bütün kıtalarımız şâyân-ı takdir bir surette ilerliyordu.

Gayet itidalle konuşan muhababımın ağzında “şâyân-ı takdir” terkinin mühim manası vardı. Bu terkin benim nazarımda tarifsiz fedakârlıklar, muhayyile-sûz kahramanlıklar sahnesi demektir.

–Sonra ne oldu efendim?

–Birçok efrad bazı yerlerde düşman siperlerine kadar girmeye muvaffak oldu. Fakat asıl kesif avcı hatlarımız düşman siperlerinin yirmi otuz, hatta sekiz on metresinde durdu. Bizim askerlikçe bu mesafede hâlâ muharebenin bitmemiş olması şâyân-ı istigrabdır. Çünkü eski nazariyata göre, bu mesafenin pek çok fevkindeki bir mesafede muharebe neticesi taayyün etmiş olmak lazım gelir. Hâlbuki düşmanın sebat ve ısrarı, kahraman askerlerimizin ölümden yılmaması böyle burun buruna gelindikten sonra da daha aylarca müddet pek kanlı muharebe safhaları görmek imkânını muhafaza etmiş oluyor. Bu muharebe böyle saat dörtte burun buruna gelmekle taarruz durdu. Fakat muharebe olanca şiddetiyle devam ediyordu. Ben kemal-i ciddiyet ü şiddetle taarruz edilmek, bu taarruz ihtiyat ve istinat kuvvetleriyle iyi takip olunmak şartıyla netice-i

kat'iyenin kazanılacağına kani idim. Ve bu kanaatimde musirdim. Bilhassa düşmana bu kadar yaklaşıldıktan sonra gecenin zulmetinden istifade edilerek düşman siperlerine atılmak pek mümkün olacaktı. Gece yarısına kadar bazı tertibatla iştilal edildi. Sonra bir gece hücumu yapılmasını emrettim. Fakat sabaha kadar cereyan eden ahvale, hasıl olan vaziyete nazaran düşmanın mevâzi'-i asliyesine girilemediği anlaşıldı. Yirmi dört saatten beri devam eden muharebe askerinin pek ziyade yorgunluğunu mucip olmuştu. Onun için verdiğim bir emirle taarruzu kestim. Fakat kazanılmış olan hattı tahkim etmekten, orada mihlanıp kalmaktan başka vatani kurtaracak çare yoktu. Binaenaleyh lazım gelen emri verdim.

Yalnız kıymetli bir harp tarihi vesikası olmak üzere Paşadan bu emrin şu son sözlerini aldım. Diyor ki:

“Benimle beraber burada muharebe eden bilcümle askerler katiyen bilmelidir ki uhdemize tevdi edilen namus vazifesini tamamen ifa etmek için bir adım geri gitmek yoktur. Hâb ve istirahat aramanın, bu istirahattan yalnız bizim değil bütün milletimizin ebediyyen mahrum kalmasına sebebiyet verebileceğini cümlenize hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımla benimle hemfikir olduklarına ve düşmanı tamamen denize dökmedikçe yorgunluk âsârı göstermeyeceklerine şüphe yoktur.”

Mustafa Kemal Paşa'nın umum Arıburnu kuvvetlerine şâmil olan kumandanlığı 4 Mayıs 1331 (1916) gününe kadar devam etmiş. Bu müddet zarfında cereyan eden vakalar içinde öyle mevziî, müteakabil taarruzlardan başka hiç büyük muharebe yok. Fakat cidden kahramanlık sahneleri vardır. Mesela bakınız Paşa ne anlattı :

–Biz ferdî kahramanlık sahneleriyle meşgul olmuyoruz, dedi. Yalnız size Bombasırtı vakasını anlatmadan geçemeyeceğim. Müteakabil siperler arasında mesafeniz sekiz metre... yani ölüm muhakkak, muhakkak... Birinci siperdekiler, hiçbiri kurtulmamacasına kamilen düşüyor. İkincidekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar şâyân-ı gıpta bir itidal ve tevekkülle biliyor musunuz! Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor. Hiç ufak bir fütur bile göstermiyor. Sarsılmak yok. Okumak bilenler ellerinde Kur'an-ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler kelime-i şehadet çekerek yürüyorlar. Bu, Türk askerlerindeki ruh kuvvetini gösteren şâyân-ı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki Çanakkale Muharebesi'ni kazandıran, bu yüksek ruhtur.

Paşa, Arıburnu kumandanlığından ayrılıyordu, daha ötelere gitmek için. Fakat gece olmuştu. Ben de Paşadan ayrılmaya mecburdum, eve gitmek için! Kendisine pek çok teşekkürler ederek iki gün sonra diğer safhalar hakkında malumat almak için tekrar ziyaret edeceğimi söyleyerek kahraman elini sıktım.

Bana Kaniye Müdafii Tiryaki Hasan Paşa ile, yahut Pilevne Arslanı Gazi Osman Paşa ile görüşmek mukadder olsaydı bugünkü muhavereye daha fazla mı bir heyecan duyacaktım?

İKİNCİ SAFHA

Paşa yine aynı odada, yine aynı elbiseyle oturmuş, önündeki mufassal haritadan son Alman taarruzunu takip etmekle meşguldü. Ben girince, taarruz istikametlerini, tahmin ettiği neticeleri mesleğine âşık bir asker vuzuh ve samimiyetiyle anlattı. Ve sonra:

–Bugün ikinci safhadan bahsedecektik, öyle değil mi efendim, dedi.

Bu ikinci safha, harbin ikinci safhası değil, kumandanın o havalide deruhte ettiği vazifelerden ikincisidir. Bu zamanda. Paşa, umum Arıburnu Cephesi'ne ait mütalaalarda bulunmak salahiyetini kendinde bulamıyor. Ancak sağ cemahte... ncı fırkanın başında bulunduğu sırada cereyan eden en mühim hadise hakkında, yani 6 Mayıs'ta vuku bulan umum hücum hakkında biraz malumat verdi. Bu umumi hücumda onun fırkası, karşılarındaki düşman mevzilerine girmeye muvaffak olmuş.

-7 Mayıs, dedi. (Ve kahvesinden bir yudum alarak evrakını okuduktan sonra) O günü şöyle hülâsa edebiliriz: Düşmanın Arıburnu'na kuvvetler çıkardığı görüldü. Bu kuvvetlerden birkaç tabur kadarı Arıburnu Cephesi'nin sağ cenah şimalinde bulunan Çataltepe'ye doğru gidiyordu. icra edilen keşif ve tarassuda nazaran da düşmanın, yine bu civarda, Balıkçıdamları şimal-i şarkîsindeki sırtlarda 100 metrelik küçük bir cephe üzerinde tahkimatı ve askeri görüldü. Benim tahmin edip şimal grubu kumandanlığına arz ettiğim gibi bu civardaki tahkimat evvela ufak mikyasta kanlı muharebeleri intaç etti. Sonra da Anafartalar harekât-ı umumiyesinin mebdeini teşkil etti. 8, 9, 10 Mayıs günlerinde bizim fırkanın cephesinde mühim hadiseler olmamıştır. 11. günü bir mütareke akdettik. Defn-i emvât ile uğraşıldı. 12, 13, 14 Mayıs günleri de hatta 15'te de iş'ara değer bir şey yok...

-Bu durgunluk neden hasıl oluyor efendim?

-Çünkü düşman yorgundur. Çok zayıf verdi. Mühim miktarda kırıldı. Ve benim telâkkiye göre artık Arıburnu'nda netice-i kat'iyye almaktan sarf-ı nazar ediyor. Ben bu durgunluğu ona hamlediyorum. Mayıs'ın 16. günü benim sol cenahımda bulunan fırka, ki o da bizimdir, ihzar olunan bir takım lağımları iştiâl ettiriyor. Onların iştiâl etmesiyle beraber düşmana bir baskın hücumu icra ediyor. 17 Mayıs'ta işte demin bahsettiğimiz Çataltepesi, Halit ve Rızatepesi denilen yerde kanlı bir muharebe oluyor.

-O tepeye niçin Halit ve Rızatepesi denmiş?

-Orada Rıza Efendi ve Halit Efendi isminde gayet kahramanca bir hücum icra eden iki zabıt şehit olduğu için!.. Bu muharebeden sonra bir aralık benim Arıburnu'na karşı muhafazasını deruhte ettiğim cepheye ilaveten Anafartalar mıntıkası dâhilindeki Azmak'a kadar olan parça da taht-ı mesuliyetime verildi. Fakat daha sonra bütün Anafartalar mıntıkası doğrudan doğruya Esad Paşa Hazretlerine merbut olmak üzere Almanyalı Wilmer Bey'in taht-ı kumanda ve mesuliyetine tevdi edildi. On sekiz de hep o muharebeyle geçiyor. 22. günü verilen malumata göre düşman cenup grubunda, yani Seddülbahir civarında Kirte mıntıkasına şiddetle taarruz etmekte idi. Binaenaleyh cephemizde de ciddi veyahut nümâyiş tarzında bir düşman taarruzuna intizar etmek ihtiyata muvafıktı. Hakikatte o gün öğleden evvel bütün fırka cephesi düşmanın top, tüfek, mitralyözleriyle şiddetli ateş altına alındı. Düşman taarruzu vaki oldu. Gerçi umum cephede düşman adem-i muvaffakiyete dūçâr edildi. Fakat Bombasirtî'nde iki siperimizi zapt ve işgal etti. 23 Mayıs gününü bu siperleri istirdat ile geçirdik. Düşman geceden işgale muvaffak olduğu bu siperlerdeki kuvvetini sabaha kadar teksif etmiş ve aleyhimize istimal edecek bir hâle getirmişti. Fakat ittihaz olunan tedbirler sayesinde ve bilhassa 27'nci ve 57'nci Alayların kumandanlarının, zabıtlarının ve efradının kahramanlıkları sayesinde o siperler içinde bulunan düşman kamilen itlaf edildi. Bombalarla parça parça berheva oldular. Siperler elimize geçtiği zaman içerileri düşman cesetleriyle ağız ağıza doluydu. O, müthiş bir şeydi. İngilizlerden bir fert bile kurtulmamıştır. Bu muharebe cereyan ettiği sırada Kemalyeri'ni teşrif etmiş bulunan Talât Paşa Hazretleriyle İsmail Canbolat ve Doktor Nazım Beyler o gün İngilizlerden igtinam ettiğimiz maddi muharebe hatıralarına da maliktirler. Kiminde kurşun parçalamış bir İngiliz altını, kiminde ufak tefek nişanlar, dürbün parçaları filan vardır.

-O gün zatıalınız de Kemalyeri'nde mi bulunuyordunuz?

-Hayır, ben muharebe meclisindeyim. Kendileriyle telefonla görüştük. Bahsettiğim hediyeleri oradan gönderdim. Düşmanın yalnız bu ufak muharebedeki zayıfatı 3.000'den fazla tahmin olunmuştu. 24 Mayıs günü bir şey olmadı. 25'te düşman yine fırka cephesine taarruz etti. Hatta ufak bir siperimize de girdi. Fakat neticede kamilen telef edildi. Yine dışarı atıldılar, mahvoldular. 26 ile 27'de yine bir şey yok. 28'de öyle. 29'da düşman 31, 32, 34 numara verdiğimiz siperlere taarruz etti. Fakat çok zayıf vererek kovuldu. Bombasirtî'nde Boyun noktasına mücavir olarak 14 Nisan günü taarruzundan sonra vücuda getirilen bu siperler Arıburnu Cephesi'nde 7 - 8 metreden 10 ila 12 metreye kadar düşmana yakın olan siperlerdir. Bu kurbiyyet, sonra bu siperler

üzerindeki hadiseler, diyebiliriz ki kendilerine bir mevki-i mahsus ve bir şöhret-i tarihîye temin etmiştir. Bu siperlerin karşısında bulunan düşman siperleri, gerileri Korkuderesi'ne inen bir yarın kenarında inşâ edilmiş olmak itibarıyla bir mahiyet-i mahsûsayı haizdir. Mezûr siperlerdeki düşman daima ürkek bir hâldeydi. Bunun işte numaralarını söylediğimiz siperlerimize karşı faaliyetleri, tecavüzleri hemen hiçbir gece eksik olmazdı. Üstünden bombalar atılmakla, tahte'z-zemin lağımlar infilakıyla bu siperlerimiz âdeta bir cehenneme çevrilmekteydi. Tabii karşımızdaki düşman siperleri de hemen aynı hâlde idi. Düşmanın bombalarından vukua gelecek telefâtı tenkis edebilmek maksadıyla bu siperler üzerine kalaslar örttürmüştük. Onlar bu kalaslara ikide bir "mâyi-i muhrik şişeler"i atıyorlar, siperlerde yangın tevli'd ediyorlardı. Kesif alevler ve dumanlar o siperlerin üstünden hiç ayrılmazdı. Tabii biz oralarda pek çok telefât vermekte idik. Fakat buna rağmen şecî, mütevekkil askerlerimiz bütün bu yangın, lağım, bomba infilaklarına göğüs geriyorlar, şâyân-ı gıpta bir metin azimle yerlerini muhafaza ediyorlar, düşmana mukabelelerde bulunuyorlardı. 30, 31'den ve 1 Haziran'dan 16 Haziran'a kadar mühim hadiseler yok.

Fakat Mustafa Kemal Paşa 16 Haziran'da fırkasının sağ cenahında cidden kanlı bir muharebe, bir gece muharebesi yapmış. Ve o günden itibaren 24 Temmuz'a kadar fırka cephesinde mühim hadise olmamış. Yalnız 29 Haziran'da yine düşman bir kısım cephemize taarruz etmiş ve tart edilmiş. 24 Temmuz günü, fırkasının cephesine topçu ateşi başlamış, ateş evvelce mutat dâhilindeki derecede imiş. Ancak öğleden sonra şiddetini peyderpey arttırmış. Düşman... ncı fırka cephesinde ve Mustafa Kemal Paşa'nın fırkasının sol cenahında bir taarruz hazırlığı imâ eder surette, şiddetli topçu ateşi istimal etmekte imiş. Filhakika, hemen arkasından Kanlısırt'ta taarruza geçmiş. Ve bütün teşebbüsünde suhuletle muvaffak olmuş. Muharebe bütün cephe üzerinde, hem de pek şiddetli olmak şartıyla gece de devam ediyordu. Paşanın cephesinin gerisinde, Anafarta mıntıkası dâhilinde bulunan Ağıldere civarında sürekli piyade ateşleri işitiliyordu. Düşman gece yarısından yarım saat sonra Paşanın fırkasına taarruz eder. Ve tek mil siperlerimizde, hatta gerilerimizdeki havalilere vesaitinin azami derecesini istimal eder: Yağlı paçavralar, tahte'z-zemin lağım infilakları, muhtelif nevide bombalar! Kara ve deniz topçuları fırkanın cephesini mütemediyen sarsmakta imiş. Saat 1, dakika 10 evvelde Mustafa Kemal Paşa kıtalarının nazarı dikkatini şu suretle celp etmiş :

"Vaziyet-i umumiye pek mühimdir. Kumandanlardan, zabıtlardan her vakitkinden ziyade fevkalade intibah ve mesaî-yi fedakârane isterim."

Sonra saat 3.30 evvelde de diğeri bir emirle düşmanın bütün teşebbüslerini kırarak teyakkuz ve tedâbîr lüzumunu tekrar etmiş.

25 Temmuz günü saat 4 evvelden itibaren düşman topçusu azami faaliyetle ateş ediyordu. Siperlerimizle râh-ı mestûrlarımızsa ehemmiyetli bir surette yıkılmaya devam ediyordu. Saat 4.45 evvelde düşman fırka cephesine hücumla kalkmış, fakat bütün hücumları askerimizin metaneti sayesinde az bir zaman içinde kamilen mahvedilmiş. Düşmanlarımız dehşetli zayıyata uğramışlar. Hatta bazı siperlerimize girmeye muvaffak olan kısımları da orada siperler içinde itlaf edilivermişler.

Aynı günde saat beşe doğru düşman sağ cenahımız aleyhine ikinci bir hücum tevcih etmişse de bu da püskürtülmüş. Düşman hücumlarını pek musırrâne bir surette icra etmekte imiş. Paşa gülümseyerek dedi ki: Hatta zabıtlarının sopalarla efradı sıkıştırarak müteaddit defalar siperlerden çıkarmaya çalıştığı görülüyordu

-Peki Paşa Hazretleri, düşmanın fırkanız istikametinde bu derece uğraşmaktaki maksadı neydi?

-Vallahi, diyemeyiz ki düşmanın... ncı fırka cephesine yaptığı bu hücumlardan maksadı bir nümayişten yahut da bu cihetteki kuvvetlerimizi tespit etmekten veyahut da Ağıldere cihetinden sevk ve istihdamdan menetmekten ibarettir. Hayır!.. Bence düşmanın asıl maksadı harekât-ı umumiyesinde hedef-i kat'î ittihaz ettiği Kocaçimen silsilesine, aynı zamanda... ncı fırkayı da geri atmak suretiyle vasıl olmaktan ibaretti.

Fırka cephesinin vaziyet-i umumiyeye nazaran haiz olduğu ehemmiyet ve Arıburnu - Kocaçimen istikametini seddetmesi itibarıyla haiz olduğu ehemmiyet benim tahminimi muhakkak gösterebilir. Düşman fırkaya yaptığı hücumlarda üç dört livadan aşağı kuvvet tahsis etmemişti. İlk hücumda verdiği azim zayiata rağmen hücumu tecdîd etmesi fırka cephesinde takip ettiği gayenin ciddiyetine gayet açık bir delildir. Düşmanın fırka cephesinde adem-i muvaffakiyete uğramasının sebebi, sahra obüs bataryalarıyla iki harp gemisinden icra edilen 14, 15 saatlik mütemadi bir bombardıman altında kıtalarımızın metanetlerini, mevkillerini muhafaza etmelerinden ileri gelmiştir. Bunda günlerden beri tahkim ve tarsin edilen siperlerimizin bahşeylediği istifadeyi de unutmayın.

Burada mühim bir satır başına geçeceğiz.

–Buyrun efendim.

–Fırka cephesine teveccüh olunan hücumlar, size izah ettiğim gibi, gerçi tart edilmişti. Fakat fırka için bütün Arıburnu vaziyeti için daha büyük bir tehlike baş göstermiş oluyordu.

–Bu tehlike ne idi?

–Bu tehlike Ağıldere mıntıkasından Şahinsirt’la Conkbayırı’na ilerlemekte olan düşmandı. Bu tehditkâr hareket tekmil Arıburnu Cephesi’nin sukutunu intâc edebilecek bir mahiyette idi. Bu istikamete karşı fırka kendi vüs’ ve salahiyeti dairesinde icap eden tedbirleri almıştı. Fakat asıl tedâbirle, yani umumi nokta-i nazardan icraat ve tertibatla Şimal Grubu Kumandanlığı ciddi bir surette iştigal etmekteydi.

Paşa bu esnada çingırağı çaldı. Kapının önündeki mahmuz şakırtısına yeniden kahveler söyledi. Birer sigara daha yaktık.

–Fihakika, dedi, mühimce kuvvetlerin zevalden sonra Conkbayırı Cephesi’ne tevcih edildiği öğrenilmişti. 26 Temmuz günü düşman pek erkenden tasviri mümkün olmayan bir şiddetle ilerledi. Gerek Arıburnu Cephesi’ndeki obüs ve sahra toplarıyla gerekse denizdeki harp gemileriyle Conkbayırı’na ateş altına aldı. Bu sırada bazı raporlar aldım ki Conkbayırı vaziyetini pek şâyân-ı memnuniyet olarak tasvir etmiyordu. Bu raporlardan başka erkânıharbiye reisini ve yaveri bizzat Conkbayırı ve Şahinsirt civarına gönderdim. Vaziyeti tetkik ettirdim. Vaziyette vahamet muhakkaktı. Düşman Kocaçimen’i ve Şahinsirt’i işgal etmişti. Kendim de bizzat bulunduğum fırka tarassut mahallinden Conkbayırı’ndaki hücum dalgalarını görüyordum. O istikametten gelen düşman mermileriyle karargâhımdaki zabitlerden yaralananlar vardı. Düşman diğer taraftan Suvla Limanı’ndan da onun cenubundaki sahillerden de asker ihraç etmişti. Bir taraftan da taarruz ediyordu. Bugüne kadar Anafartalar mıntıkası, Şimal Grubu Kumandanlığına merbuttu. Ve Şimal Grubu Kumandanlığı tarafından idare edilmekteydi. O gün emir kumandada bir değişiklik icra edildi. Saros Grubu kumandanı miralaya Feyzi Bey’in Conkbayırı ve Kocaçimen’deki kıtaatı da taht-ı kumandasına alarak Anafartalar Grubu namıyla bir grup teşkil olunduğu ta’minen tebliğ edilmişti. Conkbayırı’ndaki büyük tehlikeyi yakından görüyor ve çok müteessir oluyordum. Onun için Şimal Grubu Kumandanlığına şu tarzda maruzatta bulundum :

“Conkbayırı’ndaki vaziyetin henüz şâyân-ı dikkat ve nazik olduğu anlaşılıyor. Bu hususta ordu kumandanının nazar-ı dikkatlerini ciddi surette celbe delalet buyurmanızı selâmet-i memleket namına istirham ederim.”

Bu anda umum büyük kumandanlarda bir asabiyet mevcuttu. Ordu Kumandanı Liman Paşa Hazretleri tarafından Kâzım Bey telefonda benimle görüştü. Mütalaatımı sordu, vaziyetin nezaketini söyledim. Dedim ki: “Daha bir an mevcuttur. Bu anı da ziya’a uğratacak olursak bir felaket-i umumiye karşısında kalmaklığımız pek muhtemeldir.” Vaziyetin umumileşmiş olduğunu, Anafartalar’a çıkmış ve çıkmakta olan düşman kuvvetlerini nazar-ı dikkate almak, ona göre umumi tedbirler ittihaz etmek lazım geldiğini, sevk ve idareyi tevhit ve temin için bütün kuvvetlerin bir kumanda altında

bulunmasından başka çare kalmadığını söyledim. 26 - 27 gecesi saat 9.50 sonrada idi ki Şimal Grubu Kumandanı, Ordu Kumandanı Liman Von Sanders Paşa Hazretleri tarafından Anafartalar Grubu Kumandanlığına tayin edildiğime dair olan emri tebliğ etti. Aynı emirde, hemen hareket ederek 27 Temmuz'da icrası emredilmiş olan taarruzu icra etmeliğim de mevcuttu. Bu emir üzerine... ncı alay kumandanı Şefik Bey'i... ncı fırka kumandanlığına tevkil ettim. Yanıma fırka sertabibi Hüseyin Bey'i aldım.

–Niçin?

–Hastaydım çünkü... Yaverim Kâzım Efendi o gün şehit olmuştu. Rasim Efendi isminde diğer bir süvari zabitanı da aldım. Dört aydır o yerde, yani ateş hattından üç yüz metre geride ecsâd taaffünâtıyla bozulmuş bir hava teneffüs etmekte idim. O gece oradan saat on birde, zindan gibi zifirî karanlıklar içinde oradan çıkınca ilk defa temiz bir hava karşısında bulundum. Fakat bu güzel havayı zulmet ve müphemiyet içinde teneffüs etmek nasip oluyordu.

Hiç ardı arkası kesilmeyen hücumların karşısında, azmine ufak bir sarsıntı bile gelmeksizin bu adamın uykusuz, havasız yerlerde burnuna kan ve barut kokuları, leş ve ceset kokuları çarpa çarpa, kulağında muhtelif çatırtılar, gümbürtüler yer ede ede nasıl çalıştığına şaşırıyordum. Dedim ki:

–Paşa Hazretleri, benim anladığıma göre siz henüz ne düşmanın derece-i kuvvetini, ne de başına yeni tayin edildiğiniz bizim kuvvetlerimizi biliyorsunuz. Fazla olarak da, dediğiniz gibi, bu zulmet ve müphemiyet içinde meçhullere doğru gidiyorsunuz. Bu kadar ağır bir mesuliyeti nasıl bir düşünce ile kabul ediyordunuz?

Cidden böyle. Çünkü ben bu harekette tarife sığmaz, alelade, hatta fevkalade kelimelerle anlatmaya çalıştığımız ruhi haletlerin pek üstünde olan bir şeyi görüyordum!

–Vakıa böyle bir mesuliyeti deruhte etmek, takdir buyurduğunuz gibi, basit bir keyfiyet değildir. Fakat ben, vatanım mahvolduktan sonra yaşamamaya karar verdiğim için kemal-i iftiharla bu mesuliyeti deruhte ettim. Ve hemen saatlerce mesafe uzakta bulunan Çamlıtekke karargâhına hayvanla hareket ettim. İşte bu suretle benim Arıburnu'yla olan kumanda münasebetim nihayete ermiş oluyor.

Bu ifadelerin ruhunuza verdiği temiz ve ulvi tesiri anlamak için o mert, pervasız sesi kulaklarınız benim gibi duymalıydı. Gözleriniz onun mavi gözlerindeki kuvvetli parıltıyı görmeli, azimkâr asker çehresindeki manayı okumalıydı. İçinde, dram sahnelerindeki kahramanlarına müelliflerinin iare ettiği büyük gürültülü kelimeler olmayan, o kuvvetli cümleler!

Ben onları günlerce hatırımda ve kulaklarımda sakladım. Bu genç adama karşı bir meclubiyet hissettim.

Bu memuriyetinden ayrılırken orada bulunan silah arkadaşlarına karşı ne türlü hisler perverde ettiğini sordum. Zira mukadderatımızla sıkı sıkıya alakadar olan bu muharebeler esnasında bütün ordunun, küçük neferden büyük kumandanına kadar vazifesini ne suretle telakki, ne suretle ifa ettiğini bilmek istiyordum.

İşte Mustafa Kemal Paşa'nın cevapları:

–İngilizler, Arıburnu ihracında, bu cephelerdeki muharebelerde kumandanlarının, askerlerinin gösterdikleri cesareti, metaneti, cengâverane meziyetleri fevkalade bir lisan-ı takdirle yâd ve ilan etmektedirler. Fakat düşünün ki bütün muharebe vesaitiyle mükemmel surette mücehhez olarak büyük bir inat ve azimle Arıburnu sahillerine ayak basan düşmanımız yine o sahil kenarlarında kalmaya mecbur olmuştur. Binaenaleyh zabitanlarımız, askerlerimiz hissiyat-ı vatanperverane vü dînîyeleriyle, şecaat-i mahsûsa-i milliyeleri bu derece kuvvetli bir düşmana karşı Dârülhilâfe ve saltanat kuvvetlerini muhafaza etmekle cidden şâyân-ı iftihar bir mevki kazanmışlardır. Kumanda ettiğim bilumum kıtaların zabitanını ve efradını birer birer takdir ederim. Bu ulvi maksat uğrunda

canlarını kahramancasına feda eden mukaddes şehitlerimizi derin ve ebedî bir hürmetle yâd ederim.

ÜÇÜNCÜ SAFHA ANAFARTALAR

–Cidden sizi yorduk. Bu hikâyeler uzadıkça uzadı. Vakalar o kadar çok, o kadar mühimdir ki bilmem hangisini atlasak!

–Efendim ben yorulmam. Bilhassa böyle milletin hayatıyla alakadar olan bir meseleyi dinleyip bütün karilere de nakledebilmek benim için büyük ve samimi bir zevktir.

–Pekiyi. O hâlde kahvelerimizi içer içmez başlarız.

–Gece karanlığında yerinizden çıkıyor ve yeni memuriyetinize gidiyordunuz.

–Evet. Zulmet-i leyden dolayı yol bulmakta birçok sıkıntı çektikten sonra, 27 Temmuz saat 1.30 evvelde Gümbürdek Bayırı'nın cenubunda bulunan grup karargâhına vardım. Taarruz fecirle başlayacaktı. Vaktim pek azdı. Herkesin malumatından istifade etmek için teknil erkâniharbiye heyetini yanıma çağırdım. Benim bu anda anladığıma göre düşmanın Kireçtepe, Kükürtlüpınar, Sülecik, Mestantepe hattında -ki düşman miktarı katiyetle malum değil- mühim fakat yine miktarı gayr-ı muayyen diğer kuvvetlerinin de Kocaçimen eteklerinde ve Conkbayırı'nda bulunduğu ve mütemadiyen Kemikliler'e ihracata devam ettiği anlaşılıyordu. Ben de kuvvetlerimi ona göre tertip ettim. Fakat henüz telefon irtibatı yoktu. Lazım gelen kumandanlara emirleri birer zabitle fırkalara yolladım. Bu zabitler aynı zamanda haber ve irtibat zabiti olacaklar; bana bizzat doğrudan doğruya rapor vereceklerdi. "İşte o zabitlerden biri de budur!" diye yaverini gösterdi.

Yaveri tıknaz, esmer, az bıyıklı, hem sert ve hem mutî bakışlı genç bir yüzbaşı idi. O anda tetkik edilen evrakı tasnifle meşgul oluyordu. Paşa devam etti:

–Telefon tesisi, umûr-ı sıhhiye ve iaşe için de icap eden emirleri verdim. Kendim de taarruzu bizzat idare etmek için saat 4.30 evvelde Çamlıtekte şimalindeki tepelerde bulunan tarassut mahalline gittim... ncı fırkanın taarruzî harekâtına başlamış olduğunu gördüm... ncı fırka kıtalarının kâffesini göremiyordum.

27 Temmuz 5.50 evvelde ... ncı fırka, taarruzunun ilerlediğini ve tertibatını raporla bildiriyordu... ncı firkadan da taarruza başlandığına dair malumat alındı. Taarruz her iki firkada muvaffakiyetle devam etti. Artık o günkü muharebenin muhtelif safhalarda sevk ve idaresi için verilmiş emirlerle alınmış raporlardan vesair teferruat-ı icrâiyeden sarf-ı nazar edelim de neticeyi söyleyelim: Suvla şarkında bulunan düşmanın bir kolordusu ve Büyük Anafarta istikametinde de bir fırka kadar kuvveti mağlup edilmiş ve kamilen gayr-ı müsait bir vaziyete atılmıştır. Ben mağlup düşmanın bu derece faikiyetini gördükten sonra kazanılan muvaffakiyetle iktifa ettim. Taarruzu durdurdum. Elde edilen siperlerin tahkim olunmasını, orada yerleşilmesini emrettim.

–Bu kadar faik olduğunu söylediğiniz bir kuvvet böyle bir gün içinde neden mağlup oldu?

Paşa, masasının üzerinde duran kitabı alarak:

–Bunun cevabını en iyi Hamilton'un kendi raporunda okuyabilirsiniz! Benim o gün gördüğüm sebep şudur: Düşman muhtelif kollarla toplu nizamda olarak ilerliyordu. Bu yürüyüş kolları önlerinde henüz ne hiçbir mevcudiyete ne de hiçbir faaliyete tesadüf etmeyeceklerini zannediyorlardı. Onun için önlerinde hafif avcı hattı bulundurmamakla iktifa etmişlerdi. Bir taraftan kuvvetli ve fedakâr avcılarımızın hâkim sırtlardan inerek mezkûr düşman kollarının başlarına atılmaları, bir taraftan da topçularımızın isabetli

şarapnellerinin yanaşık düşman kolları üzerine tesir etmesi düşmanda inzibatı da, kuvve-i mâneviyeyi de kumandayı da ihlal etti. Baş taraftan tart edilen hafif avcı hatları, bu sebeple geriden takviye olunamadı. Düşman da kamilen gözünü geriye çevirmek ve kaçmak tarikini tercih etti. Filhakika düşman kolordusunda kumandanların müessir olmadığını Hamilton da bilahare itiraf etmiştir. Fakat benim istigrah ettiğim cihet, Hamilton'un bizzat kendisi de oraya geldiği hâlde emrini yine infaz edememiş olmasıdır. Herhâlde Hamilton da dâhil olduğu hâlde, İngiliz kumandanları beyninde çok müzakere, çok tereddüt olması ve bilhassa mesuliyet korkusu bize kendilerini mağlup etmek fırsatını bahsetmiştir. Filhakika mesuliyetten korkan kumandanların hiçbir vakitte icap eden kararları veremediklerini, bunun neticesinde ise acı felaketler husule geldiğini bizzat ben de muhtelif zamanlarda görmüşümdür. O gün ihraz olunan muvaffakiyet pek ziyade şâyân-ı memnuniyetti. Fakat vaziyet-i umumiyenin ıslah ve temini ve bin-netice payitahtın tamamen, emniyetli bir surette muhafazası nokta-i nazarından beni henüz tatmin etmiyordu. Çünkü düşman üç gündür Arıburnu ile Azmak arasında başkaca mühim kuvvetlerle icra ettiği mütevâlî ve fedakârane hücumlar sayesinde Conkbayırı ve Şahintepe'de mevcut tehditkâr vaziyete sahip bulunuyordu. Filhakika Hamilton bütün Kocaçimen silsilesine malik olmak nokta-i nazarından Conkbayırının zabtını muvaffakiyetine beraat-i istihlâl addediyor, bu mevzii mihver-i harekât addediyordu.

Conkbayırı ve Şahintepe'nin muhafazası için benim kumandayı deruhte ettiğimden evvel orada muharebe eden askerlerimizin pek büyük kahramanlık ve fedakârlık gösterdiğini kemal-i takdirle yâd ederim. Ancak şunu ilave etmeye lüzum görüyorum ki: Bu kıtalar artık pek ziyade zayıflamış ve yorulmuş bulunuyordu. Fakat yeniden iki piyade alayının taht-ı emrime gireceğine dair olan malumat beni vakit geçirmeksizin yeni icraatta bulunabileceğime dair ikna etmiş oluyordu. 27 Temmuz günü öğleden sonra saat üçte Conkbayırı ve Kocaçimen mıntıkasında bulunan ... ncı ve ... ncı fırka kumandanlıklarına telefonla dedim ki: "Bu gece Conkbayırında kendilerinden büyük faaliyet talep edeceğim iki piyade alayı için orada bulunan kıtaat vasıtası ile hiç olmazsa sıcak bir çorba hazırlatmaya imkân bulmanız çok muvafık olur."

O günkü muharebeyi idare ettiğim mahalli terk edip Çamlıtekke'deki karargâhıma gelirken yolda Liman Paşa Hazretlerinin yaverleri müşarünileyh tarafından beni tebrik etmek üzere geliyordu. Müşarünileyhin de karargâhıma gelmiş bulunduğunu haber verdi. Ve Conkbayırından düşmana icrâsını tasmîm ettiğim taarruzun yakından ihzarı ve idaresi için bizzat hemen oraya hareket etmek üzere kendisinden ayrıldım. Müşarünileyh beni bizzat ateşin içine girmekten sıyânet etmeyi düşündü. Fakat başka türlü, yapılacak hareketin neticesinden emin olamayacağımı takdir ederek muvafakat etti. Erkânıharbiyemle birlikte Çamlıtekke'den Kocaçimen istikametine teveccüh ettik. Düşmanın bir tayyaresi semt-i re'simize geldi ve bizi takibe başladı. Artık zaruri olarak bütün refakatim heyeti sağa sola açılmak mecburiyetinde kalmış, bunun neticesinde yollarını şaşırarak ve karanlığa kalarak ertesi güne kadar bana mülâki olamamışlardır. Ben, benden ayrılmayan süvari ihtiyat zabitlerinden Zeki Efendi ile tuttuğum yolu takibe devam etmeyi zaruri gördüm. Kocaçimen üzerinden Conkbayırına gitmek istedim. Fakat bu yol İngilizler tarafından tutulmuş olduğu için ateşe maruz kaldım. Daha cenuptan dolaşarak Conk sırtının şark yamaçlarında bulunan... ncı fırka karargâhına vasıl oldum. Kıtaların ahvâl-i dâhiliyelerini tetkik ettikten sonra bana hazırladıkları çadıra çekildim. Zaten gece de hulul etmişti. Lazım gelen emirleri verdim. Taze kuvvetlere intizar ediyordum. Bu kuvvetlerse yukarıda bahsettiğim iki alaydı. Bunlardan birisi pek geç vasıl olabilmemiş, diğeri de ertesi gün ancak muvaffakiyet istihsalinden sonra gelebilmiştir. Bu sebeple kumandanlar ve erkânıharpleri kuvvete nazar-ı dikkatimi celp ettiler. Vakıa hakları vardı. Fakat ben muvaffakiyeti çok kuvvete malik olmaktan ziyade elimizde bulunan kuvvete azim ve şiddet vermekte ve onları benim tasavvur ettiğim gibi kullanabilmekte görüyordum. Geçirilecek zaman bizden ziyade düşmana faide-bahş olacaktı. Onun için bütün mütalâata rağmen suret-i kat'iyyede taarruz edecektim. Hazırlanmaları bitince bana bildirmelerini kıtalara emrettim.

–Peki bu az kuvvetle ne türlü bir hücum tertip edecektiniz?

–Gayet basit!.. Conkbayırı'ndaki ve Şahintepe'deki düşman karşısında duran kuvvet... ncı fırkaya aitti. Yeni gelecek alaylar bu hattın gerisinde ve hemen yakınında toplu saff-ı harp nizamında ahz-ı mevki edeceklardı. Hareket fecirle beraber başlayacaktı: Hiçbir tüfek, top ve bomba patlamaksızın süngü ile düşman üzerine atılmak!

–Demek ki o gece bizimkiler, deliklerinden baş çıkaracak farelerin üzerine hemen atılmaya hazırlanan kediler sinsiliğiyle pençelerini içeri alıp sezdirmeksizin pusu kuracaklardı. Ve İngilizler o sabah güneşin parıltısıyla uyanmayacaklar, süngülerimizin pırıltısıyla kamaşıp düşeceklerdi. Fakat zatıaliniz, anladığıma göre kaç gündür uykusuz kalıyorsunuz? Hiçbir yorgunluk duymuyor muydunuz?

–Tabii duyuyordum. Ve bu muharebe yorgunluğunu hiç olmazsa telafi ederek ertesi gün hücum anında zinde bulunabilmek için çadırımda yalnız kaldım. Fakat buna imkan var mıydı? Birçok sebeplerle birçok zevat yanıma gelmek mecburiyetinde kalıyordu. Aynı zamanda bütün grup cephesinin muhtelif kısımlarından heyecanlı raporlar alıyordum. Mesela: Düşmanın Ece Limanı önünde nümayiş için dolaştırmakta olduğu boş gemileri görmesi üzerine İngilizlerin mezkûr limana asker çıkarmakta olduğunu bildiren raporlar gibi... Geceyi işte bu tarzda geçirmiş bulunuyoruz.

Mustafa Kemal Paşa'nın tasavvur ettiği hücum 28 Temmuz günü takriben saat 4.30 evvelde başlıyor. Hücumu seyretmek üzere Paşa da asker ve kumandanlara mülâki oluyor. Fecir başlamış, ortalık aydınlanmaya yüz tutmuş. Fakat hücum anının gecikmekte olduğunu görüyormuş. Hâlbuki bu tehhür biraz daha uzayacak olursa ortalık tamamen açılacak, bizim kesif bir yığın hâlinde bulunan hücum kıtalarımızı düşman görecek, karadan ve denizden nâ-mütenahî topların bombardımanına maruz kalacaktık, belki de bu bir felaket olacaktı. Müthiş, heyecanlı bir buhran anı değil mi? Paşa, derhâl oradaki kumandanlarla beraber hücum saflarının önüne geçmiş. Askere düşmanın kaçmaya hazırlandığını fakat buna müsaade etmeyeceğimizi söylemiş. "Bunun için benim ileriden kırbaç sallayarak vereceğim işaret üzerine hepiniz düşmana atılacaksınız." demiş. Beş on adım ileri yürüdüktan sonra işaretini verince zabitan ve efradın tereddütsüz bir arslan savletiyle düşmana saldırdıklarını görmüş. Bu hücumun karşısında düşmanın kamilen ezildiğini, hiç silah kullanmak fırsatına vakit bulamamış olduğunu anlamış.

–Ortalık açıldıktan sonra idi ki, diyor; düşman hakikaten Conkbayırı'nı cehenneme çevirmişti. Denizden, karadan büyük çaplı topların muhtelif cinste mermileri Conkbayırı semasında bitmez tükenmez yıldırımlar vücuda getiriyordu.

Buraya kadar muhaveremizi, sakın bir vaziyetle dinleyen Yüzbaşı Cevad Bey, Paşa'nın yaveri; kalın, sertliği hoşça giden bir sesle:

–Bu şarapnel misketlerinden bir tanesi de Paşanın göğsünü okşamıştır! dedi.

–Nasıl? dedim.

Paşa tespihiyle oynuyordu. Cevad Bey, parlak çizmelerindeki mahmuzlar şıkırtı yaparak, göğsünün sol tarafındaki nişan kurdeleleri sırası ve ipek kordonu kabara ine anlattı:

–Bulduğumuz yer tamamen muhacimlerin arasındaydı, dedi. Paşa da ilerleyen efradımızı seyrederken göğsüne bir şeyin gayet kuvvetli çarptığını duymuşumdur.

–Evet, sağ tarafta ceketimde bir kurşun yeri gördüm. Yanımda bulunan bir süvari zabiti: "Efendim vuruldunuz!" dedi. Ben böyle bir söz şüyû bulursa askerimizin kuvve-i mânevîyesi üzerinde yapacağı tesiri düşündüm. Elimle zabitin ağzını kapadım. "Sus!" dedim.

–Bir şarapnel misketi göğsünün sağ tarafına, tamam saatinin bulunduğu cebe isabet etmiştir. Saat parça parça oldu. Fakat o darbe ile Paşamın göğsünde hafif bir lekeden başka ileri geçmemiştir.

–O saat sizin için tarihî bir saattir. Onu görebilir miyim efendim?

O saatin enkazını bu muharebeden sonra Liman Paşa Hazretleri hatıra olarak aldılar. Bana da kendilerinin aile-i asalet armasını hâvi bulunan saatlerini verdiler.

O saati istedim. Cevad Bey gösterdi. Omega markalı siyah okside bir saat; arkasında bir tac ve “L.Z.” markaları. Paşanın kırılan saati de Mekteb-i Harbiyeden beri sakladığı Omega markalı kuvvetlice bir talebe saatiymiş. Cevad Bey Zenith markalı bir bilezik saati de gösterdi ki onu Mustafa Kemal Paşa’ya o kurşun değdiği esnada yanında bulunan genç mülazım vermiş.

Askerinin bu kadar yanında giden, onlara ön ayak olan bir kumandana en zorlu düşmanların bile dayanamayacağına aklım eriyordu.

–Peki, siz bu yaranızla uğraştığınız esnada askerlerimiz ne yapıyordu? Hücuma devam ediyor muydu?

–Tabii. O kahramanlar, başlarında fedakâr zabıtları olduğu hâlde gayr-ı kabil-i tevkif savletleriyle ilk düşman hattını bire kadar boğdular. Bundan başka önlerine tesadüf eden. İmdada gelen bütün düşman kıtalarını perişan ettiler. Hatta bizim münferit aksamımız boş buldukları istikametlerden denize kadar gitmişlerdir. Bence maksat hücumun ilk safhasındaki muvaffakiyetle tamamen hasıl olmuştu. Karşımda bulunan İngilizleri kamilen imha etmeye kalkışacak kadar şeraiti müsait tasavvur etmiyordum. Onun için verdiğim emirle taarruzu kestim.

Conkbayırı’nda ve Şahintepe’de yerleştik kaldık. Bu muharebede düşmana binlerce maktul, binlerce mecruh verdirdik. Birçok esliha aldık. O cepheye bulunan makineli tüfeklerini iğtinam ettik. Birçok da esir alındı. Bu hücumumuz Sir Hamilton’u bazı mübalağalı tasvirlerle sevk etmiş. Bunu sonra, raporunu okuduğum zaman anladım (Raporu açıp orada bir sahife arayarak). Bakınız, müşarünileyh diyor ki: “Askerlerini, mevcut bilcümle toplamızla topa tutturmuşuz.” Bu doğru değildir. Ben bu hücumlardan evvel top değil, tabanca bile attırmadım. Çünkü attırsaydım o zaman baskın tarzında yapmak istediğim hücum muvaffak olamazdı. Zaten onun askerleriyle benim askerlerim değil, bizzat benim ve kumandanlarımla onlarla arasındaki mesafe ancak 15, 20 hatveydi. Bu kadar yakın mesafede düşman hattına topçu endahına imkân olamayacağı erbabınca malumdur, bhusus bir de gece vakti... Bir de Hamilton iki: Taburunun boğazlanıp hâk-i helâke serildiğinden bahsediyor. Bu doğrudur. Fakat bizim 28 Temmuz’da Conkbayırı’ndan yaptığımız hücumla mağlup ettiğimiz kuvveti Arıburnu ve Damakçık Bayırı arasındaki mıntıkada bulunan tekmil kuvvetleridir. Bu meydan-ı harbde şan ve şeref kazandıklarından bahsettiği General Kalley, bütün erkânıharbiyesiyle beraber maktul düşen General Baldwin, tehlikeli surette yaralanan General Cooper nelere kumanda ediyorlardı, yalnız iki tabura mı?

Galip askerinin yalancı mağlup askere karşı esirgeyemediği tezyif tebessümü Paşada pek vazıhtı.

–Mamafih, dedi, Sir Hamilton’un, askerimizin hücumunu tasvirdeki maharetini pek takdir ederim. Doğrudur! Onun kullandığı tabirleri istimal ederek diyebiliriz ki bu muharebede askerlerimiz İngilizler için o gün afet oldular. Önlerinde durmaya yeltenenleri hâk-i helake serdiler. Conkbayırı Tepesi’nin zirvesini tamamen tarayıp temizledikten sonra, yine Hamilton’un tabiriyle söylüyorum, kovanından çıkan arı sürüleri gibi güç hâlde yakalarını muhakkak bir ölümden sıyrabilen öteki kollar üzerine saldırdılar. “İngilizler için bu derece nevmidâne ve hûnrîzâne olan muharebenin tafsilatı asla ve asla sahaif-i evrak üzerine konamaz. Türkler birbiri ardınca meydan-ı kâr u zara atıldılar. Ve İsmullâhı zikrederek hakikaten pek gazanferâne ve şîrâne muharebe ettiler.” diyor. Bu hücumlara karşı duran İngiliz efradı, oldukları yerde telef edildiler.

Ha, bir şey daha söylemeli: Hamilton askerlerimizin ma'reke meydanında yorulmuş oldukları, tükenmiş oldukları zehâbında bulunuyor. Aldanmıştır zavallı. Bizim askerimiz hücum için verdiğim emirde olduğu gibi, tayin ettiğim hatta durmalarına dair olan emrimi de aynı itaat ve gayretle tatbik etmekten başka bir şey yapmamışlardır. Bu muharebenin daha fazla tafsilatını yine Hamilton'un raporunda okumak mümkündür. Onun için biz bu kadarla iktifa edebiliriz Yalnız şunu diyeyim ki 28 Temmuz'da vuku bulmuş olan Conkbayırı Muharebesi Anafartalar muvaffakiyetinin en şanlı safhasıdır.

Yaver Cevad Bey, bu muharebelerde askerimizin gayet şiddet ve gayretle hareket ettiklerine dair izahat verdi, misaller getirdi. Onlardan biri de şu ki kuvve-i mâneviyesi yerinde olan, mâ-fevklerinin fedakârlığına tamamen inanan askerde mevcut kuvvetli ruhu göstermek itibarıyla mühim buldum. Sıhhiye efradımız bir yerde istirahat ediyorlar ve yemek yiyorlarmış. Tamam o esnada bir obüs pek yakınlarına düşmüş. Askerler bir müddet toz duman arasında kalmışlar. Sonra o sis sıyrılır sıyrılmaz görmüşler ki o askerler arkası üstü yatmış, kahkahayla gülüyorlar, kendilerine zararı dokunmamış olan bu obüsle alay ediyorlar.

Paşa dedi ki: 29, 30, 31 Temmuz, 1 ve 2 Ağustosta büyük mikyasta hadisat yoktur. Olanlar da sizi alakadar etmez,

3 Ağustos Muharebesi (Kireçtepe): Kireçtepe Anafartalar muharebe cephesinin sağ cenahında pek mühim bir mevzidir. Düşman 2 Ağustos günü akşam saat 6.30 sonrada bir liva kadar kuvvetiyle grubun sağ cenahına taarruz ve Kireçtepe'nin bazı aksamını zapt etmişti. Fakat aynı gece kıtalarımız tarafından yapılan mukabil taarruzla Kireçtepe mevzisi istirdat edildi. Düşman 3 Ağustos günü daha faik kuvvetlerle tekrar Kireçtepe'ye taarruz etti. Düşmanın pek ciddi olduğu anlaşılan bu taarruzuna karşı yakından ve bizzat ittihaz-ı tedâbir etmek üzere mezkûr cephe gerisinde Turşun köyündeki fırka karargâhına gittim. Kireçtepe muharebe meydanına kâfi miktarda kuvvetlerin serian toplanması lüzumu tezahür etmişti. Onun için istifadesi mümkün olan cüz'-i tamları celp etmek suretiyle öğleye kadar 12 tabur cem'ine muvaffak oldum. Celp olunan kuvvetler mütemadiyen muharebe hattına yürüyorlardı. En nihayet, erkânıharbiyemden icap edenlerle beraber bizzat ben de muharebe hattına yaklaşmak lüzumunu hissettim. Bulduğum yerden muharebe hattına giden tek bir yol vardı. Bu yol mütemadiyen sahil yakınından geçiyor, düşmanın sahile yaklaşmış olan iki torpidosu tarafından mütemadiyen ateş altında bulunduruluyordu. Bu sebeple ileri hareket eden tekmil kıtaatın durmuş olduğunu gördüm. Hayvandan indim. Kolun başına ve mecburi tevakkuf olunan noktaya geldim. Filhakika oradan ileri geçmek mevte kati olarak temas etmek demektir. Hâlbuki bugün bu kıtaların ileri geçmesi lazımdı. Evvela ben yalnız olarak koşar adımla geçtim. Arkamdan ve birbirinden fasıla ile erkânıharbiye reisi ve yaverlerim geçtiler. Ondan sonra, tevakkuf eden kıtaat kumandanlarına "Gececeksiniz." dedim. Ve parça parça koşmak suretiyle arzu edilen kıtalar geçirildi. Bu muharebenin neticesinde düşman hareketi akîm bırakıldı, evvelkinden daha hâkim bir vaziyet alındı.

Yaver Cevad Bey, o gün arkadaşlarına o tehlike içinde hizmet gören bir askeri anlattı: Bu, kimsenin geçemediği ateş içinden kemâl-i itidal ü tevekkülle yürüyerek ilerideki arkadaşlarına bu fedakârlıkla yiyecek ve kuvvet taşıyan o genci Paşa, yaverinin göğsündeki nişanla hemen orada taltif etmiş.

Paşa dedi ki: 4 Ağustos'tan 6 Ağustos'a geçeceğim. Hatta isterseniz 8 Ağustos'a geçeceğim. O gün, yani 8 Ağustos'ta, sabahtan itibaren düşmanın bir taraftan diğer tarafa asker sevk etmekte ve gemilerden bazı kıtalar çıkarmakta olduğu görülüyordu. Bununla beraber cephede sükûnet vardı. Öğleden evvel Küçük Anafartalar garbında bulunan kıtalar nezdine gittim. Tertibatta bazı tadilat yaptım. Karargâha avdetimde vaziyeti daha meşkûk görüyordum. Onun için, ihtiyatta bulundurduğum fırkalara derhâl silah başına etmelerini telefonla emrettim. Bu esnada idi ki gittikçe mütezâyit top sesleriyle beraber düşmanın taarruza geçtiği anlaşıldı Bu taarruz, Küçük Anafarta köyünün sûret-i umumiyede garbında bulunan fırkalarımıza Yusufçuk Tepesi, İsmailoğlu

Tepesi ve Azmak ile Kayacıkâğılı arasındaki sahaya karşı idi. Taarruz olunan cepheye sevk olunabilecek kuvvetler Turşun köyü şimâl-i garbisindeki... ncı fırka ile Sivil köyü civarında bulunan... ncı fırka ve... ncı fırkaların ihtiyat kuvvetleriydi... ncı fırka evvela tahrik olundu. ... ncı fırkayı Sülice ve İsmailoğlu Tepesi mıntıklarında takviye etmesini, diğer bir fırkanın Küçük Anafarta üzerine yürümesini, diğer fırkalara, düşmanın topçularıyla taarruz etmekte olduğu istikametleri ateş altına almalarını, hülâsa bütün cephede icap eden tedbirlerin alınmasını emrettim. Ancak düşmanın hücum ettiği cepheye gönderdiğim ihtiyat kuvvetleri muvasalat edebilmek için zaman geçecekti. O zamanı kazanmak lazım geliyordu. Elimde bir süvari livası da vardı. Bu süvari kıtasının mevcudiyeti bende şöyle bir hatıra uyandırdı: Fransızlar Seddülbahir Cephesi'nde, piyadelerinin hücum hatları önünde bir süvari kıtasını yayılmış olduğu hâlde bizim hattımıza saldırmışlardı. Bu Fransız süvarilerinin ateş karşısında bî muhabâ ölüme koşmaları hoşuma gitmişti. Bu hareketi cidden "chevaleresque" bulmuştum. Piyadenin önünde bir perde yapıyorlar ve ötesi yok işte, ölüme kucak açıyorlar, arkalarındaki piyadeyi korumak için kendilerini feda ediyorlardı. Bu ne tasvir edilecek cesaret ve fedakârlık levhasıdır!

Binaenaleyh derhâl bizim süvari alay kumandanı beyi yanıma çağırdım. İsmailoğlu Tepesi'ne taarruz eden düşmanı aynı tarzda bir hareketle tevkif etmesini kendisine emrettim. Pek kıymetli bir süvari kumandanı olan bu arkadaşımız bütün cesaret-i necîbânesini bu münasebetle izhar etti. Bana arzu ettiğim zamanı kazandırdı. Düşmanın deniz ve kara topçuları İsmailoğlu Tepesi ile Azmak Deresi'nin şimal ve cenubundaki mevzilerimizi şiddetle bombardıman ediyordu. Henüz na-tamam olan siperlerimiz barınılmaz bir hâle geliyordu. Bilhassa Yusufçuk Tepesi'ne birçok düşman bataryaları temerküz ettirmişlerdi. Bütün cephe üzerine piyadesiyle de taarruz ediyordu. Topçularımızın, piyadelerimizin kemal-i metanetle icra ettikleri ateş sayesinde bütün bu cephelerdeki düşmanın ilk taarruzu telefât ile püskürtüldü. Öğleden sonra 4 ile 4.30 raddelerinde tahminen bir fırka kadar düşman kuvvetinin birbirini müteakip birkaç kademe olan Laletepe'den ilerlemekte olduğu görüldü. Bu düşman kuvveti de topçularımızın şiddetli ateşi altına alındı. Bu düşman kuvvetleri Mestantepe ve Kayacıkâğılı'na doğru yanaşincaya kadar pek çok telefât verdi. Ve birçok defa tevakkufa mecbur oldu. Bazı aksamı darmadağın bir hâle geldi. Fakat herhâlde ilk taarruzu yapan düşman kıtaati takviye olundu. Ve ikinci defa olarak tekrar taarruza kalktı. Bu defa da Yusufçuk tepesine karşı vaki olan hücum defedildi. Yalnız bir jandarma bölüğümüzün geriye çekilmesi üzerine derhâl takviye olunarak bir süngü hücumuyla düşman o noktadan da atıldı. Düşman saat 6 sonraya doğru taarruzunu faik kuvvetlerle ve efradı İngiliz asilzadelerinden mürekkep ikinci süvari yaya fırkasıyla üçüncü defa olarak tekrar ederek Yusufçuk Tepesi'ne girdi. Tarafımızdan birinci hatlar takviye olunarak icra ettiğimiz taarruzla düşmanı o tepeden attık. Hâkimiyet bizde kaldı. Düşmanın Azmak cenubunda yaptığı taarruzlar da püskürtüldü. Bu suretle 8 Ağustos'ta düşmanın lâ-akal biri taze olmak üzere üç fırka ile yaptığı taarruz neticesinde on beş yirmi bin kadar zayıyatı oldu. Düşmanın maksadı Kayacıkâğılı, İsmailoğlu ve Yusufçuk tepelerini zapt ederek cephemizi yarmaktı. Ve bu hat dâhilinde şarka ilerleyecekti. Filhakika pek büyük azim ve inatla müteaddit taarruzlar yaptı. Kıtalarımızın ve başında bulunan kumandanlarla zabitlerimizin metanetleri, fedakârlıkları sayesinde düşmanın hücumları göğüs göğse, süngü süngüye karşılanarak imha edildi. Netice, muvaffakiyet de bizde kaldı.

Paşa, General Hamilton'un raporunda aynı güne tesadüf eden vekâyii hâki sahifeleri yüksek sesle okudu ve bana dedi ki:

–Görüyorsunuz işte, o da bu mağlubiyeti kabul ediyor.

Yalnız tasavvur etmediği müşkülâtı bu mağlubiyete sebep gösteriyor. Hâlbuki benim ve kıtalarımın içinde bulunduğumuz müşkülât, muhakkak ki onlarınkinden daha az değildi. Ve biz, kendi ifadesine nazaran "Üç fırkadan da fazla olduğu anlaşılan ve bâhusus damarlarında bir damla İngiliz kanı cevelan eden her bir ferdi iftiharından lerze-

dâr eyleyecek derecede ulvi bir manzara” arz ettiğini söylediği İngiliz asilzadeler fırkasını mağlup etmek için kullandığım kuvvetlerin miktarını, Hamilton tarih-i harbde okuyacağı zaman Türk askerlerini, Türk zabıt ve kumandanlarını herhâlde bu İngiliz fırkasının ulviyetinden daha âlî bulacaktır. Bundan eminim. Sir Hamilton mezkûr fırka efradı için diyor ki: “Bu derece güzide efrada zaman-ı hâzır muharebâtında pek ender tesadûf olunur.” Bunu böyle kabul edersek o hâlde bizim 34. ve 64. alaylarımızın -ki onları mağlup etmiştir- efradına dünyanın hiçbir ordusunda tesadûf etmek ihtimali olmadığı itiraf olunmalıdır. Yalnız Sir Hamilton’u parlak gayesine muvaffak olmaktan menettikleri için İngiliz kumandanının “Türkler ikinci yaya süvari fırkasının, kendilerinin gırtlaklarına yapışıp bir hadd-i te’dîb yemekten kendilerini kurtardıkları için pek tali’li imişler.” sözünü pek bayağı bulurum. Ve buna mukabil şu cümleyi kullanmaya kendimi me’zun addederim: İngiltere’nin bâis-i iftiharî olan İkinci Mavend Yaya Süvari Fırkası efradının temiz kanlı ve mert Türk kahramanları karşısında dayanamadıkları bence bizim için daha şâyân-ı iftihadır. Hakikaten Türkler takat-ı beşerin fevkinde bir kudret göstermişlerdir.

Şimdi gelelim 13 Ağustos Muharebesi’ne. Anlıyorsunuz ki sekizden on dörde kadar olan günlerin hadisâtından bahse lüzum görmüyorum.

14 Ağustos Kayacıkağılı Muharebesi. O gün düşman kesif topçu ateşiyle Kayacıkağılı Cephesi’nde bulunan fırkamızı ateş altına alarak oradaki siperlerimizi dövmeye başlamış. Bu ateş öğleden sonra saat dörtte büsbütün kesb-i şiddet etmiş. Buna gemi topçuları da iştirak etmekte imiş. Mustafa Kemal Paşa, düşmanın o cepheye bir taarruz hazırlamakta olduğuna kati bir surette hükmetmiş. Oradaki fırka kumandanına, böyle bir taarruza mukabele maksadıyla hazırlanması için icap eden emri vermiş. Aynı zamanda mümkün olan tek mil topçularına da o istikamette ateş açtırmış. İhtiyat fırkalarından birine de hazırlık emri verilmiş. Filhakika düşman mezkûr cepheye taarruz etmiş. Mustafa Kemal Paşa oradaki fırka kumandanından vazih haber alamadığı için kendisine telefonla şu emri veriyor:

“İlerideki kuvvetleri kullanacak kimsenin orada bulunmadığını anlayarak müteessir oluyorum. Herhâlde birinci hatlar teksif edilmeli. Düşmanın: hücumu hâlinde der-akab süngüyle karşılanacak surette ihtiyat taburları birinci hatta takrîb edilmeli. Bunun böyle yapıldığından ben emin olmalıyım. Rica ederim, icraatınızı hemen bildiriniz.”

Aynı zamanda demin bahsettiği ihtiyat fırkasını da o cepheye hareket ettiriyor. Erkânıharbiyesinden Pertev Bey de haber zabiti olarak oraya göndermiş. Almakta olduğu haberler natamammış. Bununla beraber düşmanın siperlerimize girmiş olduğuna kanaat getirmiş.

–Fırka Kumandanının verdiği haberlerle vaziyet tenevvür etmiyordu, dedi. O kadar ki bu fırka kumandanına muğber oluyordum. Saat 6.15 sonrada kendisine bu emri verdim.

–Mümkünse lütfen okur musunuz?

–Ben şu habere intizar ediyordum: “Siperlerimize giren düşman mahvedilmiş, düşman siperlerine askerimiz girmiştir. Bundan başka hiçbir haber bence hâiz-i ehemmiyet değildir.” İşte bu emri verdim.

–Netice ne oldu efendim?

–Bu emirden sonra gelen raporlarda da vuzuh yoktu. Bunlarda, hareketin iyice hava karardıktan sonraya ta’lîkine müsaade etmem talebinde bulunuyordu. Bunun üzerine yeni bir emrimde dedim ki: “Düşmanın tardı için gecenin hululünü bekleyerek bir an bile kaybetmek katiyen caiz değildir. Düşman da karanlıktan bilistifade fazla takviye kıtaları alır. Faalâne hareket ederek düşmanı hemen tart etmeniz matlûbdur. Gönderdiğim takviye kıtaatıyla irtibat peyda ediniz. Onları cephe gerisine yaklaştırınız ve bana bildiriniz.”

Bu firka cephesinde o gün ve bütün gece sabaha kadar müteaddit defalar kanlı boğazlaşmalar olmuş. Neticede düşman maksadını elde etmekten mahrum kalmış. Bundan başka bizim için pek parlak bir muvaffakiyet denecek derecede fazla zayiata uğramış. 14 - 15 gece yarısından sonra düşman Mestantepe'den Yusufçuk Tepesi'ne taarruza teşebbüs etmişse de piyade ateşlerimizle bu da bertaraf edilmiş.

–İşte bu Kayacıkağılı Muharebesi'nden sonra nihayete kadar artık ciddi hiçbir muharebe vuku bulmamıştır. Bu uzun müddet zarfında gerek biz gerekse düşman tahkimat ve tertibatla iştigal ettik. Bütün tafsil ettiğimiz bu muharebelerde düşman pek büyük zayiata duçar olduğu ve bizim taht-ı hâkimiyetimizde kalmaktan kurtulamadığı için bütün ümitleri kırıldı. Ben 27 Teşrin-i sâni'de rahatsızlandım.

–Demek her gün sarsıp emellerinden uzaklaştırdığınız düşmanınızın hacaletle kaçtığına göremediniz!

–Hayır! Fevzi Paşa Hazretlerini yerime tevkil ettim. İstanbul'a geldim.

–Fırar haberini nerede aldınız efendim?

–Zannedirim on gün sonra, İngilizlerle Fransızların topraklarımızdan kaçtığını İstanbul'da işittim. Bilahare erkânıharbiye reisimin buna dair verdiği rapora istinaden İngilizlerin hareketini izah için başka kelime aramaya lüzum görmüyorum, bu tabirin bütün vüs'at-i manâsıyla kaçtılar, kaçtılar diyeceğim. Bu, kendilerince muvaffakiyetli bir kaçıştır.

Ve gülümsedi.

Bu kadar zaman bana şu hülasaları vermek için yorulan bu kıymetdar zata teşekkürler ettim. Ve askerlik hayatına İstanbul'dan Yafa'ya sürülmekle başlayan, Hareket Ordusu gibi, Trablusgarb ve Balkan muharebeleri gibi memleketin en tehlikeli zamanlarında can verircesine vazife başına atılan bu kahramanın elini sıktım. İçimde ona karşı derin bir hürmet, bir İstanbul çocuğu ruhuyla derin bir şükran olduğu hâlde yanından ayrıldım.

Şişli: 28 Mart - Sene 1334/1918

(Yeni Mecmua; Çanakkale nüsha-i mümtâzesi, C III, 1918, s. 130 - 143.)